

بهروبوومه کشتوکالییه کانی ولاتی شام له ماوه ی سه ده کانی (۴-۶/۱۰-۱۲ز)

پ.د ئاکو بورهان محه مه د

بهشی میژوو، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سه لاحتیه دین، ههولیر، ههریمی کوردستان. عیراق

ako.muhamad1@su.edu.krd

م. بهار عباس جبرائیل

بهشی میژوو، کۆلیژی ئاداب، زانکۆی سه لاحتیه دین، ههولیر، ههریمی کوردستان، عیراق

baharabbas2000@gmail.com

پوخته

ئه م توێژینه وه یه ههولیکه بۆ باسکردنی لایه نیکی ئابووری و خستنه ڤوو و ئامازه کردنه به بهروبوومه کشتوکالییه کانی ولاتی شام له ماوه ی سه ده کانی (4-6/10-12ز). ولاتی شام ڤۆلیکی گه و ره و کاریگه ری هه بووه له ڤووی ئابوورییه وه، به درێژایی قوناغه کانی سه رده می ئیسلام و وه سف کراوه به یه کیک له به هه شته کانی جیهان و پڤخیرترین زه وییه کانی. کشتوکالییش له به ها دارترین بنه ماکانی ئابوورییه و کاریگه ری ته واوی هه یه به سه ر بووژانه وه و پێشکه وتنی بواره کانی تری ژیا نی کۆمه لگه له ڤووی پامیا ری و کۆمه لایه تی، توێژینه وه که ته واوی بهروبووبه کشتوکالییه کانی ولاتی شام له خۆ ده گرێت له بهروبوومه کانی دانه ویلّه به هه موو جوړه کانییه وه هه روها سه وزه کان و دار و دره خته به رداره کان و ئه و بهروبوومانه ی له ناوچه ی گه رم و نزما ییه کانی به ره هه م ده هینریت، سه ره پای بهروبوومی میوه کان به گشتی و میوه ی جوړی باوییه کان و مزره مه نییه کان.

له م توێژینه وه یه دا دیارده که ویت که ولاتی شام ده ولّه مه نده به چاندن و به ره هه مینانی بهروبوومی کشتوکالی هه مه جوړ، ئه مه جگه له وه ی که له هه ندیک ناوچه دا چه ند جوړیک به ره هه می کشتوکالی ده چینریت و به ره هه م ده هینریت که به ره هه مینانیان له یه ک ناوچه دا به یه که وه به دی نه کراوه، و

زانیا رییه کانی توێژینه وه

به روا ری توێژینه وه:

وه رگرتن: ۲۰۲۴/۱/۱۱

په سه ندکردن: ۲۰۲۴/۲/۲۷

بلا و کردنه وه: هاوین ۲۰۲۵

وو شه سه ره کییه کان

Syria, Agriculture, Century, Manufacturing, Urban

Doi:

10.25212/lfu.qzj.10.2.1

هه‌ندیکی له به‌ره‌هه‌ی میوه‌کانی ولاتی شام ژماره‌یه‌کی زۆر جوړیان هه‌یه که شایه‌ی نی ئاماژه‌پیکردنه، وه‌ک ترێ که ته‌نها له شاری دیمه‌شق په‌نجا جوړی هه‌یه، هه‌ندیکی له به‌روبوومه‌کانیشی به‌راوه‌یه‌ک زۆر بووه که هه‌ندی له چیا و دۆل و ته‌نانه‌ت دیهاته‌کانیش به‌ناویان کراوه. له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا سوود له‌کتیبه‌کانی جوگرافی ولاتناس و گه‌شتیاره‌کان وهرگرتووه، ئه‌مه‌سه‌ره‌پای سه‌رچاوه‌ی میژوویی و هه‌ندیکی توێژینه‌وه‌ی هاوچه‌رخ.

پیشه‌کی:

توێژینه‌وه‌ و گه‌فتوگۆکردن له‌سه‌ره‌ر بابه‌تییکی ئابووری گرنگی و بایه‌خی خۆی هه‌یه و پاسته‌وخۆ کار ده‌کاته‌سه‌ر لایه‌نه‌کانی تری ژيانی کۆمه‌لگه‌، چونکه هه‌موو لایه‌نه‌کانی به‌یه‌که‌وه به‌ستراون و تیکه‌ه‌لکێشن. تیکه‌یشتن و به‌رچارپوونی له‌سه‌ر میژووی هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌ک ئه‌سته‌مه، ئه‌گه‌ر لایه‌نیک یان چه‌ند لایه‌نیکی پشتگوێ بخریت و زانیاری ته‌واو فه‌راهم و به‌رده‌ست نه‌بیت. توێژینه‌وه‌ش له‌سه‌ر باری ئابووری کاریکی گرنگه‌ چونکه دایه‌مه‌مۆ و بزویه‌ری هه‌موو لایه‌نه‌کانی تری ژيانی کۆمه‌لگه‌یه‌ له‌باری پامیاری و کۆمه‌لایه‌تی و کاریگه‌ری ته‌واوی به‌سه‌ریاندا هه‌یه، کشتوکال‌کردنیش هۆکاریکی گرنگی جی‌گیربوونی مرۆقه‌ و سیمایه‌که‌ له‌سیماکانی شارستانییه‌تی مرۆفایه‌تی و پیشکه‌وتن و شاده‌مار و کۆله‌که‌ی ئابوورییه‌، به‌تایبه‌تی له‌کۆمه‌لگه‌کانی پیشوو بنه‌ما و بنچینه‌ی ژبان و مانه‌وه‌ی مرۆقه‌، نه‌بوونی کشتوکال‌بیش مانای وشکه‌سالی و هه‌ژاری و برسپیه‌تی ده‌گه‌یه‌نیت. دابینکردنی ئاسایشی خۆراک له‌پیش هۆکاره‌کانی تره‌وه‌دیت بۆ مانه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ و پیشکه‌وتنی، چونکه ده‌بیتته‌مایه‌ی به‌رده‌وامی و درێژه‌دان به‌ژيانی و دابینکردنی پێویستییه‌کانی، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی هۆکاریکه‌ له‌هۆکاره‌کان بۆ دابینکردن و زیادکردنی داها‌تی تاک و کۆمه‌ل و

په خساندنی ههلی کار بۆ ژماره یه ک دانیشتوووان. ئەم توێژینه وه یه ش له سه ر کشتوکال و بهروبوو مه کشتوکالییه کانی ولاتی شامه له ماوه ی سه ده کانی (4-6ک/ 10-12ز) که به زۆری و هه مه جوړی بهروبوو مه کشتوکالییه کان ناسراوه و هه موو جوړه بهروبوو میکی لی ده چینی ریت، وه ک دانه ویله به هه موو جوړه کانی له گهنم و جو و گهنمه شامی و برنج و هه رزن، سه وزه به هه موو جوړه کانی، و دار و دره خته به رداره کان و هه ندیک جوړی میوه و به رهه م که له ناوچه ی گهرم و نزما ییه کان به رهه م ده هی نریت وه ک مۆز و خورما و قامیشی شه کر، هه روه ها میوه ی جوړی باوییه کان و مزرمه نییه کان له نارنج و لیمۆ و پرته قال و که باد و لاله نگی و هی تر، سه ره پای گو یز و فستق و بندق و عه ناب، و بهروبوو مه کانی تری وه ک لۆکه و کونجی و پوه کی نه یل و سامان و گول و گولزاره کان، هه ندیک له و دارانه ی دارستانه کان که خۆرپسکن له به روو و قه زوان و گو یز و ئەز و سن دیان، که له ییشه سازی دارتاشی به کار ده هی نریت.

ئامانجی توێژینه وه:

ئەم توێژینه وه یه ئامانجیه تی تیشک بخاته سه ر ته واوی بهروبوو مه کشتوکالییه کانی ولاتی شام له دانه ویله و سه وز و میوه و دار و دره خته به رداره کان و هه موو ئەو میوانه ی له ولاتی شام به رهه م هی نراون و هه ندیک له و به ربوو مانه ی وه ک که ره سته ی خا و به کار هی نراون له هه ندیک له ییشه سازییه کان و ده قهر و شوینه کانی به رهه مه یانی هه ر یه که له و بهروبوو مانه.

ناوه پۆکی توێژینه وه وه که:

توێژینه وه که دابه ش کراوه به سه ر سی ته وه ری سه ره کی. ته وه ری یه که م ئاماژه کردنه به پیناسه و مانای کشتوکال له رووی زمانه وانی و زاراوه وه هه روه ها دانه ویله له ولاتی شام و باسکردنیان و ئاماژه کردن به ناوچه کانی به رهه مه یانیان به وردی و زۆر و که میان له ولاتی شام. له ته وه ری دوو ه م

تیشک خراوه ته سهر دار و دره خته به دراره کان و ناو و رۆلیان له ئابووری ناوچه که و سوود و گرنگییان و ناوچه کانی به ره مهینانیان. له تهوه ری سییه م باسی جو ره کانی میوه کراوه له ولاتی شام له میوه کان به گشتی و میوه ی جو ری باوی و مزه مه نییه کان و دابه شبوونیان له پووی رېژدی به ره مهینانیان به سهر به شه جیا جیا کانی ولاتی شام. کشتوکال هۆکاریکی گرنگی جیگیربوونی مرۆقه و سیما یه که له سیما کانی شارستانییه تی مرۆقاییه تی و پیشکه وتنی.

تهوه ری یه که م:

پیناسه ی کشتوکال له رووی زمانه وانی و چه مکه وه و به رو بومی دانه ویله و سه وه کان له ولاتی شام. یه که م: کشتوکال له پووی زمانه وانی له چاندن هاتوو که چاوگی فرمانی چاندوو، که دهر برینه بۆ به رو بوم یان تۆی چینراو (الزیدی، 1984، 21-147-146، وهک خوی گه وه ده فه رموویت: "أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَ يَنْابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَ لِرُؤْيَا الْأَلْبَابِ" (الزمر، الاية 21). چاندن و کشتوکال له لای ابن منظور (711/1311ز) واته چاندنی تۆیه و به زوری چاندن بۆ گهنم و جو به کار هاتوو، و گوتراوه چاندنی رووه که به گشتی ده گریته وه که زهوی بۆ بکیریت و گوتراوه تۆکردنی خا که. خوی گه وه ده یچینی و گه شه ی پین ده کات تا ده گاته ده رنه نجام و به رگرتن، واته پیگه یشتن، ههروه که خوی گه وه ده فه رموویت: "أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ (63) أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ" (سورة الواقعة، الاية 63-64).

له رووی چه مکه وه ابن خلدون (808/1406) پیناسه ی کشتوکالی کردوو که "پیشه ی جووتیاره، ئەم پیشه یه به ره که ی ده سته وتنی خۆراک و دانه ویله و بژیویه، به کێلانی زهوی و چاندنی و بایه خپیدانی به ئاودان و گه شه کردنی تا ده گاته پیگه یشتن و بهر ده گریت، دواتر

دروپنه كردن و دهرهينانى دهنكهكهى له گول و توپكلكهكى و جيبهجيكردى بنهماكان و هوكار و پيوستىيهكانى، كه كوئترين پيشهيه بو بهدهستهينانى خوراك و بزويى، بويه ئهم پيشهيه تاييهت كراوه به رهوهند و كوچهرييهكان، كه لهپيشتر و كوئتره له شارنشينى، بويه ئهم پيشه كوچهرييه شارستانىيهتى لهسهر بنيات نهراوه و شارنشينهكان نايزان و پيشهيه ئهوان پيشهيه تره جيا له كوچهري كه پيشهيه خويان ههيه، خوى مهزن بهندهكانى خوى چوون ويستوو (277، 2007).

1- دانهوييله: له گرنگترين بهرووبوممه كشتوكاليهكان و خوراكي سهرهكى مرؤقه، كه ههر له كوئنهوه چاندنى رووبهريكى فراوانى جوگرافى گرتوتهوه، كه پلهى يهكه مى وهرگرتوو له نيو بهرووبوممه كشتوكاليهكان (سعيد، 1997، 133). له ههوزى دهرياي ناوهراست به گشتى ولاتى شام به تاييهتى (كاهن، 1983، 121)، گهنم و جو، برنج، شوڤان، گهنمهشامى، كونجى، نيسك، نوڤ، كهرسه نه (كه بو ئاليكى ئازهل بهكاردى) له زوربهى ناوچهكانى ولاتى شام دهچينرين (الاصطخري، 1961، 47-48) به تاييهتى گهنم و جو، لهو خاكانه دهچينرين و گهشه دهكهن، كه ديمين و پشت به ئاوى باران دهبهستن و ههر له كوئنهوهله ناوچهكه ههبووه (كاهن، 1983، 121)، ولاتى شاميش زوربهى خاكهكهى پشت به باران دهبهستى، بو ئاوديرى كشتوكالى كه ديميه وهك سهرچاوهكان ئاماژهيان پى كردوو (ابن حوقل، 1979، 158؛ العمري، 1971، 258/3؛ الاصطخري، 1961، 43) له بهر ئهوهى پيوستى به ئاوى زور و زهحمهتى و ماندوووونىكى ئهوتو نيهيه، له گهشه كردنى ئهمه لهلايهك، لهلايهكى تر جووتيارهكان پشتيان به دانهوييله دهبهست بو دانهوهى بهشيك لهو خهراجهى كه دهولت سالانه ليوهردهگرتن.

عهمان كه كهوتوته ليوارى باديهى شام، ديهاتهكانى بهناوبانگ بوون به بهرهههينانى دانهوييله به تاييهتى ناوچهى (البلاء) كه مهلبهندى بهرهههينانى دانهوييله بووه (المقدسي، 2003، 142؛ القلقشندي، 2005، 106/4؛ كرد، 1926، 147). حوران له بهر زورى ريژهى بهرهههينانى گهنم و نايابى جوهرهكهى به ئهنبارى عيراق چويناوه و پيى وتراوه ئهنبارى شام (كرد، 1926، 147).

شاروچکه‌ی (البئینه)، به‌جۆره‌ گهنمپکی دهنک گه‌وره و خپ ناسراوه که له‌به‌ر باشی جۆره‌که‌ی به‌ گهنمی (بئینه) (حنطة البئینه) ناسراوه (الحموي، دت، 1/ 269)، به‌ تاییه‌تی شاروچکه‌ی (نوی) که مه‌لبه‌ندی به‌ره‌مه‌په‌نانی گهنم و دانه‌ویله‌ی تر بووه (المقدسي، 2003، 142). ئه‌مه سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که چاندنی جۆ له‌ خاکی سویر و خویدا سأل له‌ دواى سأل ده‌بیتته هۆی هه‌لمژینی خۆیی خاکه‌که و که‌مبونه‌وه و نه‌مانی خۆیییه‌که، به‌مه‌ش ده‌بیتته هۆی پاککردنه‌وه‌ی خاکه‌که له‌ خو. (مجهول، 1984، 126.)

وه له‌و ناوچه‌نه‌ی باشووری ولاتی شام که ناسراوه به‌ به‌هه‌م هینانی دانه‌ویله‌، ناوچه‌ی که‌ناراه‌که‌نه که باران بارینی زۆره وه‌ک شاری صور و مرج ابن عام (النحال، دت، 62؛ القتييري، 1998، 56) و ده‌شته‌کانی ناوه‌وه (غوانمه، 1982، 56). ناوچه‌ی (الصلت) (ابن الوردی، 1970، 196) و عه‌ممان و الکرك (الحموي، دت، 4/ 7/ 131) و شاری قودسه (ئه‌لعارف، 1934، 1/ 106).

له‌ ناوچه‌کانی تری به‌ره‌مه‌په‌نانی دانه‌ویله‌ شاره‌کانی (بعلبك) و بیروت (ابن حوقل، 1979، 162؛ الادريسی، 2002، 369-37) و ده‌شتایی (البقاع) ناوچه‌یه‌کی له‌ باری به‌ره‌مه‌په‌نانی گهنم بووه (لومبار، 1990، 43) و شاره‌کانی شیزه‌رو حماة (الاصطخري، 1961، 46؛ ابن حوقل، 1979، 163) و ده‌شته‌کانی حه‌له‌ب، وه ده‌شته‌کانی نیوان هه‌ردوو شاری حه‌له‌ب و (انطاكية) ناسراوه به‌ چاندنی گهنم و جۆ له‌ ژیر دار زه‌یتوونه‌کانی ناوچه‌که (ابن بطلان، 1937، 18)، که پشته‌ی به‌ ئاوی رووباری حه‌له‌ب به‌ستووه بۆ ئاو‌دیڤری، سه‌رای باران بارین (المهلبی، 2006، 85) به‌ تاییه‌تی چپای سماق که سه‌ره‌پای باخ و بیستانه‌کانی به‌ به‌ره‌مه‌می دانه‌ویله‌ش ناسرابوو (القزويني، 1956، 103) ناوچه‌ی (الرحبة)⁽¹⁾ که به‌ پیتی خاکه‌که و له‌ باری ئاو و هه‌وا و بوونی سه‌رچاوه‌ی ئاو بۆ ئاو‌دیڤری ناسراوه، برپکی زۆر دانه‌ویله‌ی گهنمی لئ به‌ره‌م هاتوو هه‌ر له‌ دیر زه‌مانه‌وه خه‌لکه‌کی نه‌ریتیکیان هه‌بووه که هه‌ر چه‌وت سأل جارێک زه‌ویه‌که‌یان جی ده‌هیشته و کشتوکالیان تیدا نه‌ده‌کرد بۆ ئه‌وه‌ی پشوو بدات،

بهمهش بهرهميكي زورى دهبيت ههر وهك ئاماژهي پيكراره بۆ ههر دهنكه گهنميك سهد دهنكه گهنمى لى بهرهم هاتوو (کرد، 1926، 155/4). ههروهها له گرنگترين بهرهمهكانى شارى غهزه دانهويلاه بووه وهك (القسطالي) ئاماژهي پيكردوو و وتوو بهتى ((زهويهكانى غهزه دانهويلاه واي لى بهرهم ديت كه له باشيدا له سهرووى دانهويلاه حورانه)) (دت، 199). لهو بهرهمهمانهش جوړه گهنميكى رهنگ سپى دهنك گهورهيه سهرهپاي بهرهمهپينانى جو له ناوچهكهدا (أوليا جليبي، 1980، 82) و ههر له سهردهمى زوووه جوړيكى باشى گهنم له سهرحياي زهيتون چينراوه و بهرهم هاتوو، له بهر به بيتى خاكهكه و له بارى بۆ بهرهم هينانى دانهويلاه (العارف، 1999، 106/1). شارى (معرة النعمان) كه كهوتوو ته نيوان حمص و حلب به زورى بهرووبوو مه كشتوكاليهكان ناسراوه بهلام وادياره بهرهمهپينانى دانهويلاه گهنم پشكى شيرى بهركهوتوو، زورتيرينى گهنم بووه (خسرو، 1993، 56).

ديهاتهكانى دهرووبهري (طرابلس) ريژهيهكى زورى دانهويلاه ههمه جوړى لى هاتوته بهرهم (الحموي، دت، 262/2/1)، (بالس) له كهنا رووبارى فورات مهلبهنديكى ناسراوى بهرهمهپينانى گهنم و جو بووه (ابن حوقل، 1979، 165؛ الحموي، دت، 262/2/1)، شارى خهليل زوربهى بهرهمه كشتوكاليهكانى بريتيى بووه له جو له گهل بهرهمهپينانى برپكى كه مى گهنم (خسرو، 1993، 86)، ئه ناوچهيهش به پيشوازي كردنى پيواران و ميوان و خزمهتكرديان ناسراون كه بهدرىزاى رۆژ نان و نيسك به رۆن و ميۆژ ده بهخشنهوه بۆ ههموو ئه و كهسانه ي پوو دهكه نه ناوچهكه (خسرو، 1993، 84).

ههروهها، شارى اسكندرونه يهكيكه له شارهكانى كهنا دهريا (ابن حوقل، 1979، 167) و بهرزاويهكانى شارى (الرملة)ش ناوچهى بهرهمهپينانى دانهويلاه بووه (المقدسي، 2004، 144)، ئه وهى تيبينى دهكرت دانهويلاه گهنم و جو زوربهى جار له يهك ناوچه و هه لومه رج و ئاو وههوا بهرهم دههينريت، چونكه له هه مان خاك و ئاو و ههوا گهشه دهكهن، وهك ناوچهى كهنا رواهكان كه ههردوو جوړى تيدا بهرهم دههينريت (الحموي، دت، 168/3/2) بگره جو بهرگه ي وشكى و كه م

ئاوى گهرمى زياتريش دهگريت و پيويستى به ئاوى زور نيبه (الشهابي، 1992، 317، 319، 335)،
ئهمه سهرهپاي ئهوهي كه چاندنى جو له خاكى سوپر دا سال له دواي سال دهبيته هوى ههلمزىنى
خويى خاكه كه و كه مبونوه و نه مانى، سهرئه نجام خاكه كه له خويى پاك دهبيته وه (مجهول، 1984،
126). ههرچى گهنه شاميه له ديها ته كانى دهو روبه رى شارى حهلب چينراوه و بهر هه مهنراوه
(الادريسي، 2002، 364/2؛ حسين، 1978، 10(7)، و له ناوچه كانى ترى ولاتى شام بهرهم هاتوه
به بن ئاماژه كردن به ناوى ناوچه كان (العمرى، 1971، 168/3).

برنج:- كه جورىكى دانه ويلاه له بهروبوومه چينراوه كانى هيلى يه كسانه، كه له دهو و روبه رى
زهرياي هيندى چاندنى بهربلاو بوو له پيش ئيسلام (كاهين، 1983، ص 121) وه له گه ل هاتنى
ئيسلامدا ئهم بهرهمه بهر بهر هاته ولاتانى حهوزى دهرياي ناوه راس ت، زياتر بو ئه وه ناوچانه ي كه
هه لومه رجى له باره بو چاندن و گه شه كردنى كه پيويستى به خاكى نزم و گهرم و شيداره كان هه يه
كه هه ردهم ئاوى هه بيت وهك گوما و ئه و ناوچانه ي ئاوى روشتووى سهر زهوى هه يه، له بهر نه وه ي له
هه ندئ له و ناوچانه ي ولاتى شام ده چينرا كه ئهم هه لومه رجان ه تيدايه، وهك ناوچه كانى نزمى ئوردن
(غور الاردن) وه له ليواره كانى رووبارى ئوردن و دهرياي مردوو، دهريايچى (طبرية) (لوبون،
غوستاف: 1945، ص 170) وه شارى بيسان كه له هه ريئى ئوردنه مه لبه نديكى گرنگى
بهر هه مهنانى برنج بووه (المقدسي، 2003، ص 154)، هه روه ها شارى ديمه شق كه سهرچاوه ي ئاوى
سهر زهوى زور بووه له رووبارى به ردى (البردى) و لقه كانى جو ره برنجيكي رهنگ زهردى لى بهرهم
هاتوه كه به شيكى هه نارده ي دهروه وه كراوه. (مؤلف مجهول: د.ت، ص 130) وادياره ئهم جو ره
برنجه، برنجيكي تاييه ت و باشتري ن جو ره كانى بووه و خواستى زورى له سهر بووه، كه نرخه كى بهرز
بووه، بويه ني ردر اوه ته دهروه هه روهك (العمرى) ئاماژه ي پيكر دوه كه نرخى برنج له جو ره كانى ترى
دانه ويلاه بهر زتر بووه (1971، 280/3)، سهره پاي ئه وه ي كه برنج به ريژه يه كى كه م بهرهم هاتوه
له پيويستى ناوخو زياتر نه بووه له بهر ئه وه ي پيويستى به هه لومه رجى تاييه ت هه يه، وهك ئاوى زور

و پله‌ی گهرمی ی به‌رز و شیدار وه‌ک نزماییه‌کانی (الاغوار) ئوردن و فه‌له‌ستین (المقدسی، 2003، ص 143؛ عمادالدین: 1983، مجلد، 42/2) و ناوچه‌ی (الحولة) (کرد، 4، 138/1926) و له‌چه‌ند لایه‌کی شاری (صفد) و (صور) که به‌زۆری گیلگه‌کانی برنج ناسراوه به‌تایبه‌تی له‌ده‌وورووبه‌ری جۆگه و رپړه‌و ئاوییه‌کان که له‌بار بوون بۆ چاندن (شیخ الربوة: 1923، ص 211، 241) (العمری) لیستیکی له‌جۆره‌کانی دانه‌ویلله‌ ئاماده‌کردووه، ناوی بردوون که له‌ ولاتی شام چیتراره، وه‌ دهرباره‌ی دانه‌ویلله‌ی ولاتی شام وتوویه‌تی ((هه‌موو ئه‌و دانه‌ویلانه‌که له‌ میسر باسکراوه)) (، 1971، 285/3) وه‌ لیستی ولاتی میسر که ناوی بردووه بریتی بووه له: گهنم، جۆ، پاقله، نۆک، نیسک، البسلة (بازیلا- به‌زالیا)، لۆبیا، هه‌رز(2)، و برنج (1971، 279/3)، ئه‌مه‌ جگه له (الکرسة) (3) که جۆریکه له دانه‌ویلله‌ (العمری، 1971، 155/21) وه‌کو کونجی، که له‌ زۆربه‌ی ناوچه‌کانی ولاتی شام ده‌چیتریت و دیته به‌ره‌مه‌پێنان وه‌ک مه‌نبه‌ج (ابن حوقل، 1977، ص 66) و چپای سماق وه‌ ده‌شتاییه‌کانی شاری حه‌له‌ب که به‌چاندنی دانه‌ویلله‌ی هه‌مه‌جۆر ناسراوه (القزويني، 1960، ص 207) وه‌ نیسک له‌ شاری خه‌لیل و الکراویا که مه‌به‌ستی یانسونه له‌ شام چیتراره (العمری، 1971، 155/21) وه‌ ئه‌وه‌ی تیبینی ده‌کریت (العمری) دانه‌ویلله‌ی هه‌ندئ له‌ جۆره‌کانی پاقله‌مه‌نبیه‌کانی به‌یه‌که‌وه ناوبردووه (1971، 279/3)، (ابن حوقل) ئاماژه‌ی به‌ به‌رووبووومه‌کانی زستانه و هاوینه‌ کردوه که به‌ هه‌موو جۆره‌کانیه‌وه له‌ ولاتی شام چیتراون به‌ره‌م هاتوون (1979، ص 162-166) وه‌ دانیشتوانی ولاتی شام (ترمس) (4) یان زۆر خواردوه دوا‌ی سورکردنی و پاقله به‌ سورکراوه‌یی خوراوه وه‌ نۆک له‌ شاری عه‌ممان چیتراره (1971، 155/21) وه‌ (النویری) هه‌ریه‌که له‌ به‌رووبووومه‌ زستانی و هاوینییه‌کانی دیاریکردووه و ناوی بردوون له‌ سه‌رده‌می خۆیدا، هه‌رچه‌نده ئه‌مه‌ گۆرپانکاری به‌سه‌ردا نه‌هاتووه، به‌رووبووومه‌ زستانییه‌کانی دیاریکردووه که ئه‌مانه‌ن، گهنم، جۆ، شۆقان، پاقله، نۆک، نیسک، کرسه‌نه، جلیان (به‌زالیا)، وه‌ (البستیلیه) که له‌ (طربلس) پێ وتراوه (الحالبه) یان (الحلبه) وه‌ به‌رووبووومه‌ هاوینییه‌کانیشی به‌م به‌رووبووومه‌ هه‌ژمار کردووه: گهنم، شامی، کونجی، هه‌رز، برنج، په‌شکه،

كه رهوز، وه سمه، گيا كه زنه⁽⁵⁾ (القرطم)، لۆكه و (القنب) رووه كيكي گوشتى رووه كيه. (1931، 258-257/8)

2- سهوزه كان: سهوزه كان به هه موو جوړه كان له ولاتى شام چينراوه و بهرهم هاتووه، وهك پياز، سير، شيلم، توور، كهوهر، سلق، چهوهندهر، قه پنايت، كاهوو، قهلقاس، كولهكهى زهره و سهوز، باينجان، باميه، گيا كهنگر، (دندهرؤشك)، هيليؤن و رهيحان و سهوزهى تر (ابن قتيبة 1963/ج3، 281/197-196؛ المقدسي، 2003، ص154؛ القلقشندي: 2005، 87/4؛ أمينة البيطار، 1980، ص135.) شارى عه سقلان ههر له كونه وه پيازى تيدا چينراوه كه پيازى عه سقه لان ناسراوه (فيليب حتى، 1958، ج1/325)، وه هه ندى جوړى سهوزه كه خوړسكن به بى دهستكارى مرؤف دهروين و گه شه دهكهن به پشت بهستن به ئاوى باران وهك كهنگر و خرنوك (المقدسي، 2003، ص154؛ ابو الفداء: تقويم البولدان، 1982، ص241.)، وه هه ندىكى دهچينرين وهك ئارو و ترؤزى (مجهول: 1984، ص45). وه چهند جوړى تريش كه سهرچاوه كان ئاماژه يان پينه كردووه وهك سپيناغ و كه رهوز و مهعه ده نووس و كهوهر له سهوزه كانن كه ئاماژه يان پيكر اوه له ديمه شق (ابن طولون، 1949، ق43/1)

تهوهرى دووهم

دار و درهخته بهرداره كان:-

1- زهيتون: كۆنترين و گرنگترين دار و درهخته بهرداره كانى ولاتى شام بريتييه له زهيتون وهه نجيرو دارى ترى كه له سهرچاوه كونه كانى ميسر و كتابي پيروژدا ناوى هاتووه (حسين، 1978- ص109) له رووبه ريكي بهر فراوانى ولاتى شام چينراوه و بهرهم هاتووه و له قورئاندا له پال هه نجير ناوى هاتووه خواى گوره دهفه رموويت ((والتين و الزيتون و طور سنين)) (سورة التين

الایه 8) سه ره پای نه وهی پیویستی به گرنگی پیدان خزمه تکردن و ناوی زۆر نییه و به بی ناودان و ته نیا به پشتبستن به ناوی باران گه شه دهکات و گه لاکانیشی هه می شه سه وزن (ابن الفقیه، 2006، ص 153، 161؛ ناصر خسرو، 1993، ص 67) له دره خته کانی هه ری می ده ریای ناوه پراسته (الراغب الاصفهانی، 1999، 619/2). داری زهیتون له رووبه ریکی فراوانی ولاتی شام چینراوه و به ره هم هاتوو به پادهیه ک (ابن الفقیه) ده لیت ((دیها ته کانی دونیای چینراو به زهیتون له باشووره وه له فه له ستین ده ستپی ده کات تا ده گاته قنسرین له باکووره وه.)) (1032، ص 114-115)

زۆربه ی نه و خاکانه چینراون به داری زهیتون که وتوو نه ته به شی باشووری ولاتی شام له دهشتایی و چیاکانی که زۆربه دهشت و چیاکانی فه له ستین چینراوه کانیان بریتی بوو له دار زهیتون (الاصطخري، 1961، ص 44؛ ابن حوقل، 1979، ص 159؛ ناصر خسرو، 1993، ص 67؛ البکري، 2003، ص 38) وا دیاره دار زهیتون به پادهیه ک زۆر بووه که یه کئ له چیاکانی فه له ستین به ناوی چیای زهیتون ناسراوه (ابن حوقل، 1979، ص 159؛ الادريسي، 2002، ص 361) وه دۆلێک لای قه لای (البیره) له رۆژه لاتى فورات به دۆلی زهیتون ناسراوه (ابو الفداء، 1840، ص 26، 9) وادیاره له به ر زۆری به ره مه یانی زهیتون بووه، له سه رده مه کانی ئیسلام، فه له ستین به نموونه هینراوه ته وه بو شوینێک یان ناوچه یه ک که زهیتونی زۆر بووه و وتراوه ((وه ک فه له ستین دار زهیتونی زۆر بووه

به م شیوه یه فه له ستین له مه له بنده سه ره کییه کانی چاندن و به ره هم له زۆری زهیتون دا)) (الدينوري، ، 1984، ص 170) خاکی فه له ستینیش زۆرتیرین رووبه ری چینراو به دار زهیتون له شاری قودس و چیاکانی بووه (ناصر خسرو، 1993، ص 67؛ المقدسي، 2003، ص 142) وه شاری (بیت لحم) که وتۆته نیوان کۆمه له چیایه ک به داری چروپ داپۆشرا بوو که زۆربه ی داره کانی بریتی بوون له زهیتون و هه نجیر و چه ند میوه یه کی تر (الاصطخري، 1961، ص 44؛ ابن حوقل، 1979، ص 159).

ناوچه ي (طور زينا) ⁽⁶⁾ و گوندى (العازرية) ⁽⁷⁾ به ناوبانگ بووه به زورى دارى زهيتون (الادريسي 2002، ج 357/1) و شارى نابلس مهلبه نديكى گرنگى به رهه مهينانى زهيتون بووه، له بهر زورى داره كانى زهيتون به ديمه شقى بچووك ناسراوه (المقدسي، 2003، ص 149)، كه زورترين رېژدى به رهه مهينانى ولاتى شامى گرته خوى (ابن الوردي، 2008، ص 101؛ الحنبلي، 1968، ج 75/2). (شيخ الربوة) وه صفى نابلسى كردووه له بهر زورى داره زهيتون هه كانى وتوويه تى ((وهك كوشكيكه له ناو باخيك، خودا تاييه تى كردووه به دار زهيتونى پيرۆژ)) (1923، ص 200) كه پرپه تى له سه رچاوه ي ئاو وهك كانى و سه رچاوه كانى تر و رووپوشكراوه به دار و درهخت (الحنبلي، 1968، ج 75/2)، وه شاره كانى كه نار دهريا له فهله ستين له دياترين شوينه كانى به رهه مهينانى زهيتون داده نريت وهك عه سقه لان و ئه رسوف و يافا (الادريسي، 2002، ج 364/1) دارستانىكى چروپ دارى زهيتون له شارى عه ككا هه بووه وهك (المقدسي) ئاماژه ي پى كردووه له سه ده ي (4/ك10 ز) دا (2003، ص 143) له هه ندى ناوچه رېڭاكانى نيوان دوو شار چه ندين باخ و بيستانى كه تيووه سه ر، كه زوربه ي داره كانى له دار زهيتون و هه نجير و ترى پيكه اتبوو، وهك رېڭاى نيوان شارى قودس و خه ليل وه رېڭاى نيوان شاره كانى قيساريه و (كفرسابا) و له وي شه وه بۆ شارى الرملة (ناصر خسرو، 1993، ص 65، 67، 84)، وه دۆلى موسى نزيك قودس مهلبه نديكى گرنگى چاندين و به رهه مهينانى دار زهيتون بووه (الحموي، 4/8/433)

له مهلبه نده كانى ترى دار زهيتون (أذرح) له خاكى (الشرأة) (الادريسي، 1989، ج 357/1) و انطاكية (الحموي، د.ت، 213/1/1) چياكانى (عاملة) و (البقيعة) كه زوربه ي ديها ته كانى به دار زهيتون داپوشراوه، وه ههروهه (معرة النعمان) به ناوبانگ به به رهه مه ي زهيتون (الحموي، د.ت، 4/8/87؛ شيخ الربوة، 1923، ص 205؛ ابن سعيد، 1970، ص 50)، وه (الرحبة) به خاكى زهيتون و خورما ناسراوه (ابن سعيد، 1970، ص 52). و (بعلبك) برپكى زورى لى دپته به رهه م، كه به شيكى ده كريت به

رۆن و ده‌نێردرێته دهره‌وه (الحموي، د.ت، 358/2/1) و حه‌له‌ب و قنسریندا هه‌یه (ابن الفقيه، 2006، ص 115 المقدسی، 2003، ص 142-14، 149، 153؛ الحموي، د.ت، 213/1/1).

وه به‌ شیوه‌یه‌کی چڕ له‌ ناوچه‌کانی البلقاء و جلیل و طرطوس و لازقیه و نه‌نناکیه و نه‌دلب (الحموي، د.ت، 213/1/1) وه له‌ دئ (الحمیمه) له‌و په‌ڕی باشووری ولّات چینراوه و به‌ره‌مه‌ی هه‌بووه (البخّی: 1916، ج 5/106)، (الثعالبی) وه‌صفی ولّاتی شامی کردوه که ((زۆرتیرین خاکی خودایه له‌ زه‌یتون)) (1908، ص 423) وادیاره له‌ به‌ر زۆری داری زه‌یتون له‌ ولّاتی شام، جه‌ژنیکیان هه‌بووه جه‌ژنی زه‌یتون (ابن الوردی، 2008، ص 101-102) وه ناوچه‌ی أرك⁽⁸⁾ (الحموي، د.ت، 128/1/1) و تدمر داری زه‌یتونی لئ چینراوه (القلقشندي، 2005، 114/4) وه شاره‌کانی حه‌له‌ب و نابلس به‌ دروستکردنی صابوون ناسرابوون (ابن حوقل، 1979، ص 165) ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌مان بۆ روونده‌کاته‌وه که ژماره‌یه‌کی زۆری داری زه‌یتون له‌م دوو شارهدا هه‌بووه، بڕیکی زۆری زه‌یتونی لئ هاتووته به‌ره‌م، له‌ به‌ر صابوونیان له‌ زه‌یتوون دروستده‌کرد، بگه‌ ئیستاش صابوونی په‌قی حه‌له‌ب که له‌ زه‌یتون دروست ده‌کریت له‌ پله‌ی یه‌که‌مه‌ وه له‌ خاکی (الغوطه‌)ی دیمه‌شق چینراوه (البدری، 1980، 1341، ص 122)

2-داری ترئ - میو داری میو یه‌کیکه له به‌روبوومه کۆنه‌کان که له زووه بایه‌خ به‌ چاندنی و به‌ره‌م هینانی دراوه له ولّاتی شام له پال زه‌یتون و هه‌نجیردا که به‌ هه‌رسیکیان سیکوچکه‌ی ولّاتی شام پیکدینن له نیو به‌روبوومه کشتوکالیه‌کان (فیلیب حتی: 1985، ص 93) وه به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان چینراوه له پال به‌روبوومه‌کانی تر هه‌ر وه‌ک (المقدسی) ئاماژه‌ی پئ کردووه ((رۆن وه‌ه‌نجیری وشک و میوژ له‌ فه‌له‌ستین بارده‌کریت)) (2003، ص 165) که مه‌به‌ستی بۆ بازرگانی کردن وادیاره بڕی به‌ره‌مه‌که زۆربووه، بۆیه نێردراوته دهره‌وه. وه له‌ به‌ر زۆری داری ترئ له‌ چیا‌ی قودس، که هه‌ له‌ کۆنه‌وه بایه‌خ و گرنگی تایبه‌تی هه‌بووه بۆ ئابووری ناوچه‌که که مه‌ی لئ

دهرهينراوه و كراوه‌ته مه‌ى ئەم چيايه به ناوى چياى مه‌ى (جبل الخمر) ناوى هاتوو (الحموي ، د.ت، 29/3/2) وه له كۆنترين به‌ره‌مه چينراوه‌كانى كشتوكالى كه‌ناروه‌كانى ولاتى شامه كه ده‌كه‌ويته سهر ده‌رياي ناوه‌پاست و دانىشتوانى له پيش ئىسلامدا له رپورهم و بۆنه ئايينييه‌كان به‌كاريان هيناره كه ئىسلام له‌گه‌ل هاتنيدا قه‌ده‌غه‌ى كرد، به‌لام به‌كرده‌وه دروستكردن و به‌كارهينان و بلابوونه‌وه‌ى به‌رده‌وام بوو و مايه‌وه له جيهانى ئىسلاميدا (لومبار: ، 1990، ص 244-245).

چاندى داري ميو به ههمو لايه‌كى شامدا بلابوته‌وه، هيج ماليك نه‌بووه له ولاتى شام لايه‌نى كه‌م داريكى ترى لئ نه‌چينراييت، ههمو چياكانى فه‌له‌ستين و ده‌شته‌كانى بريتي بوون له داري زهيتون و هه‌نجير و جميز⁽⁹⁾، و ترى (الاصطخري ، 1961، ص 44) (عه‌سقه‌لان و ئه‌رسوف (أرسوف) و يافا، كه هه‌لومه‌رجى ئاو و هه‌وايان له‌يه‌ك نزيك، زۆربه‌ى داره‌كانى بريتي بوون له زهيتون و ترى (الادريسي ، 2002، ص 364/1) (ياقوت الحموي) ئاماژه‌ى به دوو دئ كرده‌وه كه يه‌ك ناويان هه‌بووه به ناوى (بيت رأس) يه‌كيكان له قودس و ئه‌يتريان له ئورده‌ن، كه هه‌ردوو ديهات به زۆرى ره‌ز و باخى داري ترى ناسراون (د.ت، 408/2/1؛ 1986المشترك ، ص 75). له ههمو ديهاته‌كانى شارى مه‌نبه‌ج داري ترى هه‌بووه، كه خاكيكى به پيت و ئاوه‌وايه‌كى له‌بارى هه‌يه وه ئه‌و به‌ره‌مه‌ى ترى كه هه‌بووه له پيوستى ناوچه‌كه زياتر بووه (ابن حوقل ، 1979، ص 166)، جوړه تريكى نايابيش له چياى (بصري) به‌ره‌م هاتوو (المقدسي ، 2003، ص 136). له ناوچه‌كانى ترى به‌ره‌م هينانى بريتي بووه له بيسان (ابن قتيبة ، 1947، ص 26) (بعلبك) (المقدسي ، 2003، ص 148، الادريسي، 2002، ج 4، 369/4) صيدا (المقدسي ، 2003، ص 142؛ الادريسي: 2002، ج 4، 370/4) بيروت (البدي ، 1341، ص 133)، زعر (ابن حوقل ، 1979، ص 211)، ازراعات (ابن قتيبة ، 1947، ص 64؛ البكري ، 1403، ج 1، ص 131، 132؛ الحموي ، د.ت، 208/1/1)، أندرين (البكري، 1403، ج 1، ص 189؛ ⁽¹⁰⁾)، صرخد ⁽¹¹⁾ (ابن قتيبة، 1947، ص 30؛)، جيرين، و ديهاته‌كانى ده‌ورووبه‌رى شارى ديمه‌شق له دئ (يلدا) ⁽¹²⁾ و تا ده‌گاته‌ رۆژه‌لاتى دئى (عربيل) باخى دار ميو و واتا ترى بووه (البدي

، 1341، ص 133)، ديهاته‌کانی شاری (مآب) (المقدسي: احسن التقاسيم، 2003، ص 152). و طرابلس (المقدسي، 142؛ الاديسي، 2002، 372) و له خاکی قنسرین داری ترێ زۆر بووه (ابن حوقل، 1979، ص 164)، (ابن جبیر) (640/ك 1217ن) که له سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کۆچی/ دوانزده‌ی زاینی) سه‌ردانی ولاتی شامی کردوو، وه‌صفی ئه‌و ده‌شته فراوانه‌ی کردوو که که‌وتۆته دهره‌وه‌ی شار (حماة) که به‌ شیوه‌یه‌کی پیکخواو باخه‌کان له پال یه‌کترن له که‌ناری رووباری عاصی و بریتین له داری ترێ له پال چه‌ند کیلگه‌یه‌ک دیمه‌نیکی دل‌پفین جوانی به‌ ناوچه‌که به‌خشیوه (1959، ص 231). وه له (معرة النعمان) داری ترێ له پال درای زه‌یتون و فستق و دانه‌ویله و به‌رووبوومی چینراو (ناصر خسرو، 1993، ص 56) به‌رووبوومی ترێ له باشووری ولاتی شام له فه‌له‌ستین به‌ ریژه‌یه‌کی زۆر به‌ره‌م هینراوه که ديه‌یه‌کی نزیک شاری الرملة به‌ ناوی دیی (العنب) بووه (ناصر خسرو، 1993، ص 66) وه چیاکانی لوبنان و طرسوس (المهلبی، 2006، ص 99) ملطیه، طبریه، له ناوچه‌کانی به‌ره‌م هینانی ترێ بووه (ابن الفقيه، 2006، ص 132-133) وه دیی (الفراذیه) مه‌له‌بندی به‌ره‌م هینانی ترێ بووه (المقدسي، 2003، ص 143) به‌ هه‌مان شیوه چیا (إرم) داری ترێ و سنۆبه‌ری هه‌بووه (الحموي، 1 د.ت، 129/1)

له ناوچه‌کانی تری به‌ره‌م هینانی داری ترێ ناوچه‌ی (معرة النعمان)، که له پال دانه‌ویله و داره به‌رداره‌کان تری لێ هاتۆته به‌ره‌م (ناصر خسرو، 1993، ص 56). وه شاری خلیل (المقدسي، 2003، ص 148) و شاروچه‌کی (درکوش) له‌سه‌ر رووباری عاصی له رۆژئاوای هه‌له‌ب زۆربه‌ی دار و دره‌خته‌کانی بریتین له داری ترێ که جوړیکی نایابی تری لێ دیته به‌ره‌م، که وتراوه کیشی ده‌نکیکی ئه‌وه‌نده زۆر بووه نرخی هیشوێکی گه‌یشتۆته کیشی (10) دره‌م. (القلقشندي، 2005، 128/4)

داری میو (تری) به‌ پاده‌یه‌ک زۆر بووه له ولاتی شام ته‌نانه‌ت هه‌ندێ جار له خاکه وشک و به‌رده‌لانه‌کانیش گه‌شه‌ی کردوو که گونجاو نه‌بووه بۆ کشتوکارکردن، هه‌ر وه‌ک (ناصر خسرو)

ئاماژهی پیکردوو له رێگهی باشووری شاری قودسه وه که رووده کاته شاری خلیل له سالی (438 ک / 1047 ز) ژمارهیه ک دار و درهختی جوراوجور ده بینیت که لهو دهشتایه و ده لیت ((له رێگهی باشووری که ژمارهیه کی زور دیهاتی لێیه که کشتوکال و باخ و داری خۆرسکی و دهشتایی لێیه که له ژماردن ناییت له داری ترئ و ههنجیر و زهیتون و سماق)) ((1993، ص 83-84). سه ره پای زوری داری ترئ دانیشتونانی ولاتی شام چهن د شیواز رپڭایان به کار هیناوه بۆ گرنگیدان بهو بهرووبوومه و زیادکردنی له وانه له فهلهستین داری میویان موتوربه کردوه و کوتاویانه به مادهیه کی سوور که له ده ریای مردوو ده چوو (الاصطخري، 1961، ص 47؛ ابن حوقل، 1979، ص 169)

ترئ چهن دین جور ی ههیه که له ژماردن نایهت، هه ر وهك (ابن الفقيه) (ت 365هـ/ 976م) ده لیت: ((گه ر که سیک گه شت بکات و ماله کی جیهیلئ و ته مهنی لهو په ری لاویدا بیست به بست ولات بگه رئ به دوا ی به رهه می ترئ تاوه کو پیر ده بیست ته نانهت له یه ک هه ریمیش ناتوانئ شاره زابیست له جور و ره گه زه کانی)) (2006، ص 125). ههروه ها ئاماژهی به چهن د جور و ناوی ترئ کردوو له وانه ترئی (الجری) که باشتترین و خۆشتترین و ده نک که و ره و هیوشوو هه کانی نزیکه ی بالیک بوون، وه ترئی (عیون البقر) له ولاتی شام که ده نک گه و ره و ده نک رهش بووه (ابن الفقيه، 2006، 125-126) هه ر وهك (المقدسي) کاتیک باسی ترئ ده کات له قودس ده لیت ((عنبها خطیر، و لیس لمعنقها نظیر)) (2003، ص 145) لیره دا وا بۆ پیه لدان ده لیت ترئی مه ترسیداره و هیوشوو هه کانی هاوشیوه یان نییه، و اتا ترئی هه ریمه کانی تر ناتوانئ به راو دبکریت به م جور ه ترئی له قودس ههیه، له جور ه کانی تر (السكر) که تامی زور شیرینه، (الغازی) که ده نک رهش و ده نک گه و رهیه وه ک به روو، وه هیوشوو هه کانی به رادهیه ک گه و رهن که ده گاته بالیک (الضروع) که رهنگی سپی و ده نک و هیوشوو هه کی گه و ره و که م ئاوه، (الکلافي) ناوه کی بۆ ناوچه ی (کلاف) ی یه مهن ده گه رپته وه، (الدوالي) رهنگی رهشکی زور تیرنییه (ابن الفقيه، 2006، ص 125). دئی (تل اعرن) له ده ورووبه ری چه له ب جور ه ترئییه کی سووری ده نک خری لی دیت به رهه م (الحموي، د.ت، 1/450) نووسه ری

کتیبی (نزهة الانام في محاسن الشام) ئاماژهی به په نجا جوړ ترئ کردوو، ته نیا له شاری دیمه شق که ئه مانه ن (البلدی، خناصری، عاصمی، زینی، بیتومنی، قنادیلی، افرنجی، مکاحلی، بیض الحمام، حلوانی، بوارشی، جبلی، قصیف، ابراز الکلبه، قشلمش، کوتانی، عبیدی، شحمانی، جوزانی، دراقنی، مخ العصفور، عراشی، رومی، شبیهی، نیطانی، عصیری، رناتی، ورق الطیر، سماقی، حرصی، مجزع، شعراوی، دربلی، قاری، علوی، عینونی، مورق، مشعر، مسمط، مرصص، محضر، مقوس، حمادی، تفاحی، رهبانی، زردی، مبرد، مخلص، مغاربی، شحمة القرظ) (البدری، 1980، ص 133)، به روو بوومی ترئ شیواز و جوړ و هونه ری چاندنیان جیاوازه، به گویره ی جوړه کانی (ابن الفقیه، 2006، ص 125-126)، دانیش توانی ولاتی شام جه ژنی خاچ (عید الصلیب) یا به کاتی ده ستی کردنی رینی ترئ داناوه و ده ستیان کردوو به رینی. (المقدسی:، 2003، ص 155)

3- هه نجیر له پال زهیتوونو ترئ، دار هه نجیر به شیوه یه کی به ربلاو هه بووه له ولاتی شام هه ر وهك (المقدسی) ئاماژهی پیکردوو که هه ر سئ به روو بوومی رونی زهیتون و هه نجیری وشك و میوژ نیردراوه ته دهره وه. (2003، ص 153) به شی باشووری ولاتی شام پشکی شیر بهرکه وتوو له بهر هه میهنانی هه نجیر و له زور به ی به شه کانی خاکی فه له ستین چیراوه به تاییه تی چیا کانی قودس و ده ستاییه کانی (الاصطخری، 1961، ص 44؛ الاقالیم، 1967، ص 31؛ ابن حوقل، 1979، ص 159). هه نجیری دیمه شق یه کی که له جوړه نایابه کانی، هه نجیر که له شاری (الرملة) و (یبنی)⁽¹³⁾ بهر هه مهاتوو و به ناوبانگ بووه به بهر هه میهنانی (المقدسی، 2003، ص 156؛ ناصر خسرو، 1993، ص 67). وه جوړیکی تریش له هه نجیر بهر هه مهاتوو له باشووری ولاتی شام به ناوی (السباعی) (المقدسی، 2003، ص 154)، هه نجیر چه ند جوړیکی هه یه وهك: مزی، برزی، ماسونی، رومی، به عله به کی، کعب الغزال، غریب، طیفور، شتوی، جبلی، حفیرانی، ملکی، عسلی، مکتب، مجهول، ورق الطیر، وه هه نجیری البرزی له شاری دیمه شق بهر هه مهاتوو (البدری، 1980، ص 157).

وه له شاره‌کانی غه‌ززه (القلقشندی، 1914، 98/4)، بیت لحم (ابن حوقل ، 1979 ص 159)، الخلیل (المقدسی ، 2003، ص 147) و قودس چی‌نراوه به‌ره‌مه‌اتوو (المقدسی ، 2003، ص 147) هه‌روه‌ها جو‌ری (التین التمری) (المقدسی ، 2003، ص 144، 154) له پال زه‌یتون دار میو که رووبه‌ریکی به‌رفراوی زه‌وییه‌کانی گرتوو (الحموی د.ت، 287/8/4) هه‌ر وه‌ک (ابن جبیر) که سه‌ردانی ناوچه‌که‌ی کردوو له دوا‌ی چاره‌کی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کوچی / دوانزده‌ی زاینی، وه‌سفی ناوچه‌که‌ ده‌کات و ده‌لیت ((هه‌موو (ناوچه‌که) ره‌ش ده‌چیته‌وه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هه‌مووی دار زه‌یتون و هه‌نجیر و فستق و جو‌ره‌ها میوه‌یه و درێژبوونه‌ته‌وه و چری باخه‌کانی و پیکی دیهاته‌کانی به‌ درێژایی ماوه‌ی دوو روژ رویشتن ده‌بی‌ت که پر خیرترین خاکی خودا و به‌ رزق‌تریینه‌) (1959، ص 229) وادیاره به‌ره‌مه‌ی زه‌یتون و هه‌نجیر له‌یه‌ک هه‌لومه‌رجی ئاو و هه‌وا و خاکدا ده‌روپیت و گه‌شه‌ ده‌کات و له‌ چهند شوینیکی ولاتی شام به‌ یه‌که‌وه ناویان هاتوو وه‌ک (الرملة) و (معرة النعمان) و ماوه‌ی نیوان شاری (الرملة) و (کفر سابا) ناصر خسرو، 1993، ص 65؛ شیخ الربوة ، ص 205) و له‌ چهند لایه‌کی خاکی (الغوطة) دیمه‌شق (موریس لومبار ، 1990 ص 43)، و خاکی (الشراة) (الادریسی: نزهة المشتاق، 2002 ص 357/1) و حه‌له‌ب (الحموی ، د.ت، 168/3/2) به‌م شیوه‌یه چاندنی هه‌نجیر له‌ ولاتی شام بو سه‌رده‌میکی کۆن ده‌گه‌رێته‌وه (المنینی ، د.ت ص 75).

ته وه‌ری سی‌هه‌م: میوه‌کانی ولاتی شام

ا-

1- دار خورما:

یه‌کیکی تره له به‌رووبوو مه‌چینراوه‌کانی ولاتی شام، که خۆراکی دانیش‌توان و پالیش‌تیکی به‌هیزی ئابووری ولات پیکدینی، وه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی چاندن و گه‌شه‌کردنی پیویستی به‌هه‌لومه‌رجی ئاو و هه‌وای گهرم و بری ئاوی پیویست هه‌یه‌ بۆیه زیاتر له به‌شه‌کانی باشووری ولاتی شام به‌تایبه‌تی له ناوچه‌ نزمایه‌کان (الاغوار) (المقدسی ، 2003، ص58؛ القلقشندی ، 2005، 87/4). زۆره وه له‌گه‌ل هاتنی ئاینی ئیسلام په‌لی هاویشت و گه‌یشته هه‌ندی له ناوچه‌کانی باکووری ولات(کاهن ، 1983، ص121). به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا به‌شی باشووری ههر وه‌ک مه‌لبه‌ندیکی سه‌ره‌کی مایه‌وه له چاندن و به‌ره‌مه‌ینانی خورما زیاتر له باکوورو له ناوچه‌کانی به‌ره‌مه‌ینانی خورما شاری (أریحا)یه له ناوچه‌ی (غور الاردن) که مه‌لبه‌ندی سه‌ره‌کی چاندن و به‌ره‌مه‌ینانییه‌تی (المقدسی ، 2003، ص149) وه (زغر) له باشووری ده‌ریای مردوو جووره‌ها خورمای لئ هاتۆته به‌ره‌م که هاوشیوه‌یان نه‌بووه، الحموي ، د.ت، 477/4/2)، (الاصطخري) ئاماژه‌ی به‌ بوونی جوړه قه‌سپێک کردوو له (زغر) به‌ناوی (الانقلا) که ده‌نکی ره‌ق و ره‌نگی زه‌رد بووه وه به (بسر)یش ناسراوه (المسالک، 1961، ص47) و لای (ابن حوقل) ههر به (الانقلا) ناوی هاتوو (1979، ص169) وه دارخورما زۆر بووه له بیسان (المقدسی ، 2003، ص143؛ الادریسی، 2002، 536/2؛ به‌لام (یاقوت الحموي)، که سالی (623/ک 1226 ز) سه‌ردانی بیسانی کردوو، ئاماژه‌ی به‌وه کردوو که ته‌نیا دوو دارخورمای بئ به‌ری لئ بووه، (1986، ص76) و (حیفا) و (قیساریه) (ناصر خسرو، 1993، ص64-65). وه دیهاته‌کانی ده‌ورووبه‌ری ده‌ریاچه‌ی (طبریه) که به یه‌که‌وه به‌ستراون ناسراوه به‌ زۆری داری خورما (ابن حوقل ، 1979، ص160؛ الحموي ، د.ت، 248/5/3، دبی (الحمیمه) ⁽¹⁴⁾ (الاصطخري ، 1961، ص47؛ الحموي ، 1986، ص146). که وتراوه باخپکی زۆری لیبوو که هه‌زار دار خورمای

تيدا بووه و باخى عهلي كورپى عهبدوللاى كورپى عهباس بووه (المبرد ، 1987، ج2/217) ههرك (المقدسي) ئامازهى پيكر دووه كه رووبهريكى بهر فراوانى خاكى ناوچهى (الشرأة) داپوشيوه تا دهگاته (الحولة) (المقدسي ، ص144، 153) وه شارهكانى قودس و (الرملة) (المقدسي، 2003، 144، 153) و أيلة) (المقدسي، 2003، 152؛ الحميري، 1984، 70) (ناوچهى الجفار(ياقوت الحموى ، د.ت، 62/3/2) وه (دومة الجندل)(ابن عساكر، 1979، ج1/91) وه له (السويداء) له حوران(ابن عبدالحكم، 1987، ص29) وه شاره كه ناربيهكانى ولاتى شام كه كهوتوونه ته سهر دهرياي ناوه پراست ناسرابوون به چاندن و بهر هه مهينانى خورما به تاييه تى شارهكانى بهيروت(ابن حوقل ، 1979، ص162) و طرابلس(الاصطخري ، 1961، 46؛ ناصر خسرو ، 1993، ص57) و هه ندى له ناوچهكانى باشوورى رۆژه لاتى شام به بوونى دارخورما ناسراون(ابن عساكر ، 1979، ص91) وه شاروچكهى (تماء) له باديهى شام مهلبه نديكى گرنگى چاندنى دارخورما بووه و جوړى خورماكهى له جوړه هه ره باشهكانى خورما بووه(المقدسي، 2003، ص200، 207) وه شارى قودس(المقدسي، 2003، ص203، 142) و له (بيت لحم) ژماره يه كى كه مى دراخورماى بى بهر هه هه بووه(المقدسي ، 2003، ص148) به هه مان شيوه له شارى غهزه ش ژماره يه كى كه م دارخورما هه يه(ابو الفداء ، 1985، ص239) وه له شارهكانى ئهسكه نده رۆنه(الاصطخري ، 1961، ص47؛ مؤلف مجهول ، 1999، ص129؛ الحميري ، 1984، ص129) (بعلبك) (الاصطخري ، 1961، ص46؛ المقدسي، 1993، ص153) و ناوچهى (أرك)⁽¹⁵⁾ دار خورماى هه بووه(الحموي، د.ت، 128/1/1) وه شارى (عين زربة) كه به زورى بهر هه مه كشتوكاليهكان ناسراوه له وانه ش خورما(الاصطخري، 1961، ص47؛ ابن حوقل ، 1979، ص167)، و شارى (جبيل)⁽¹⁶⁾ زور له درهختى ناوچه گهرمهكانى لييه، له وانه ش دارى خورما(ناصر خسرو ، 1993، ص59) هه روه ها له (العواصم)⁽¹⁷⁾ بريكي باش خورما بهر هه هاتووه(ابن الفقيه ، 2006، ص120)، شارى (بياس) ش⁽¹⁸⁾ ژماره يه كى زورى دارخورما هه بووه له پال بهر هه مى ترى كشتوكال(مؤلف مجهول ، 1999، ص128).

2- سیو:

ولّاتی شام به باشی و به تامی و چیژی سیوه‌که‌ی ناسراوه وه‌ک نمونه هینراوه‌ته‌وه، له تاییه‌تمه‌ندی تام و بۆنه‌که‌ی ههر وه‌ک الثعالبی ده‌لّیت ((له تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ولّاتی شام سیوه‌که‌یه‌تی که به نمونه ده‌هینریت‌هوه له باشی تام چیژه‌که‌ی که هه‌موو سالیک (30000) سی هه‌زار دانیه بۆ خه‌لیفه‌کان ده‌نیردریّت له ((القرابات)) (لطائف المعارف ، 1960 ص 156؛ البیرونی ، 1973، ص 151). واتا له کیسی پیسته که له سیوی (غه‌زنه) باشت‌ر بووه به‌ناوی سیوی (الامیری) (الثعالبی، د.ت، ص 208-209) چه‌ند جوړیکی له دیمه‌شق چیئراوه و سیوی لوبنان به ره‌نگه جوانه‌که‌ی و بۆن خو‌شی چیژه‌که‌ی ناسراوه، وه دیمه‌شق ناسراوه به زوری جوړی سیو ههر وه‌ک اُبی البقاء البدری (ت 9هـ/ 15ز) ئاماژه‌ی به بیست و سئ جوړی سیو کردوو له دیمه‌شق، که ئه‌مانه‌ن (سکری، مسکی، فتحی، صینی، شتوی، بلدی، صیفی، قاسمی، فاطمی، قحابی، فضی، حدیثی، جنانی، حرستانی، لبنانی، حلوانی، ده‌شای، اخلاطی، بربری، نبطی، ماوردی، بطیخی، مجهول) (1980، ص 120) دانیش‌توانی چیاکانی لوبنان وادیاره میوه‌ی سیویان رنیه پیش پیگه‌یشتنی بۆ ئه‌وه‌ی کاتیک ده‌نیریت بۆ دهره‌وه له رپگا تیکنه‌چیت بۆیه له رپگادا پیده‌گه‌یشت و بۆنه‌که‌ی بلاوده‌بۆوه ههره‌وه (ابن الفقیه) ئاماژه‌ی پیده‌کات و ده‌لّیت ((له سهر سورپه‌ینه‌ره‌که‌ی سیوی لوبنان که سهرسامی تیدایه، ئه‌وه‌یه که سیوه‌کان کاتیک له لوبنان بارده‌کریت که سیوی چیا (عذی) به نه تام و نه بۆنیشی نییه، به‌لام له و کاته‌ی که ده‌گاته سهر رووباری (البلیخ) به‌لیخ بۆنه‌که‌ی بلاودبیت‌هوه و ده‌نیردریّت بۆ ولّاتان)) (البلدان، 2006، ص 117) وه چیا سحاق به‌ره‌می سیوی زور بووه ناسراوه به یه‌کیک له و جوړه باشه‌کانی سیو (الحموی ، د.ت، 29/3/2، 168) وه گوندی (مسکه‌ی) نزیک عه‌سقه‌لان ناسراوبوو به سیوه‌نایابه‌که (الحموی، د.ت، 265/8-266). وه باشووری ولّاتی شام ناسراوبوو به به‌ره‌می سیو وه‌ک شاره‌کانی خه‌لیل له چیا (نظره) که باشت‌رین میوه‌کان ده‌نیردریّت ده‌ره‌وه بۆ میسر (المقدسی ، 1993، ص 148) وه قودس به به‌ره‌مه‌ینانی جوړه سیویک ناسراوه به ناوی

سیوی شامی (التفاح الشامی) (المقدسی، ۱۹۹۳، ص ۱۵۴) هه وه ها له شاری حه له ب سیو به ره هم هینراوه (القزوينی، ۱۹۵۶، ص ۸۳)، وه ناوچه ی (معرة النعمان) زۆربه ی داره کانی بریتین له هه نجیر و فستق، باوی، قه یس، زهیتون و هه نار و سیو و به روو بوومی تر (شیخ الربوة، ۱۹۲۳، ص ۲۰۵).

3- هه نار:

یه کیکه له و میوانه ی که هه ره له کۆنه وه له ولاتی شامدا هه بووه و له چه ند ناوچه یه کی چینراوه له وانه یاسوف، که یه کیکه له گونده کانی نابلس و زۆربه ی داره چینراوه کان داری هه نار (الحموي، د.ت، ۹۳/۸/۴) وه قه لا ی قایمی (حصن حارم) له نیوان حه له ب و (انطاکیه) به زۆری دار و دره خته کانی ناسراوه له نیویشیاندا هه نار که له باشی جۆره که ی بی وینه بووه، ناوکی نه بووه به ئاو بووه (ابو الفداء: د.ت، ۲۹۵؛ القلقشندي، ۲۰۰۵، ۱۲۴/۴) له وانه یه له به ره نه رمی ده نکه که ی وتیر ئاوی وتوویه تی ناوکی نه بووه. له ناوچه ی (الغوطة) ی دیمه شق له دبی (المزة) له ناوه راستی باخ و ره زه کانی دیمه شقه، به دار و دره خت و میوه ی هه مه جۆر به ناوبانگه له نیوانیاندا هه نار له پال هه نجیر و قه یسی و سیو و زهیتون و توو ز گو یز و جۆری تر (ابن طولون، ۱۹۸۳، ص ۳۴)، و ناوچه ی (معرة النعمان) ناسراوه به چاندنی میوه ی جۆراو جۆر له وانه ش هه نار له پال هه نجیر و قه یسی و سیو و هه رمی و خوځ و گیلای و مه زه مه نییه کان (شیخ الربوة، ۱۹۲۳، ص ۲۰۵؛ محمد سلیم الجندي، ۱۳۸۳ هـ/ ۱۹۶۳ م، ج ۱، ۲۷۵-۲۸۱) وه له شارۆچکه ی (الصلت)^(۱۹) جۆره تر ییه که به ره هم هاتوو که ناوی به هه موو ولاتی شام بلابوۆته وه (ابو الفداء ۱۸۴۰، ص ۲۴۵) وه عه سقه لان به چه ند جۆریکی باشی میوه ناسراوه وه که هه نار و خورما و جمیز (محمد کرد علی، ۱۹۲۶، ۱۴۷/۴) له ناوچه کانی تری به ره مه یانی هه نار که سه رچاوه کان ئاژه یان پیکردوو (الشوبک) (ابو الفداء ۱۸۴۰، ص ۲۴۷)، ملطیه (ابن حوقل، ۱۹۷۹، ص ۱۶۶) و شیزه ره که زۆربه ی دار و دره خته کانی بریتی بووه له داری هه نار (ابو الفداء، ۱۸۴۰، ص ۱۶۳) شاری (أذرح) له ناوچه ی (شراة) له به ره به

پیتی خاکه‌که‌ی و له باری ئاو و هه‌واکه‌ی چهند جۆره دار و دره‌ختیکی به‌رداری لاییه له‌وانه‌ش هه‌نار له پال هه‌نجیر و ترێ و باوی و هی تر(الادریسی ، 2002، ص 357). وه له خاکی (المزاز) و (الشویکه)⁽²⁰⁾ به‌ره‌م هینراوه که به هه‌ناری (الشویکی) ناسراوه وه هه‌نار چهند جۆریکی هه‌یه، له‌وانه شوێکی، بردي، ماوردي، ملیسی، کوفي، برجنیقی، سحاقی، شویخی، مصري، سلطانی، محجر، مطوق، تدمري، لقيط، مصوري، طقاطقي، قطي، مشبه، حامض للطعام، لقان، راس البغل، مجهول(البدي ، 1980، ص 128)

4- مۆز:

موز؛ دار مۆز پێ ده‌وتریت باوک کۆژ چونکه تهنیا یه‌ك جار له سالی‌کدا به‌رده‌گریت و به‌ره‌می ده‌بیت و دوا‌ی ده‌مریت وه یه‌ك هیشووی هه‌یه که له نیوان په‌نجا بۆ پینج سه‌د مۆز ده‌گریت و ماوه‌ی چاندن و به‌رگرتنی دوو مانگه و دوا‌ی رینینی داره‌که ده‌مریت و کۆتایی دیت(البدي: 1980، ص 209) وه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی مۆز پپووستی به ئاوی زۆره و له ئاو و هه‌وا‌ی گه‌رم و مامناوه‌ند گه‌شه ده‌کات (نزال الديری ، 1974، ص 117)، بۆیه باشتترین ناوچه بۆ به‌ره‌مه‌ینان و چاندنی ناوچه‌ی نزماییه‌کانی شام (الاغوار) و که‌ناراوه گه‌رمه‌کان، ناوچه‌ی (الغو) که که‌وتۆته نیوان دیمه‌شق و قودس ریزه‌یه‌کی زۆری مۆز لێ ده‌هاته به‌ره‌م(ناصر خسرو ، 1993، ص 57؛ ابن سعید، الجغرافیا، 1970 ص 49) له (الشرأة) وه تا ده‌گاته ناوچه‌ی (الحولة) به مه‌له‌بندی سه‌ره‌کی به‌ره‌مه‌ینانی مۆز و خورما و رووه‌کی (النیل) ناسراوه(المقدسي، 2003، ص 152)، وه له چهند ناوچه‌یه‌کی فه‌له‌ستین و قودس چینراوه و له ده‌ورووبه‌ری شاری (طرابلس) چهن‌دین باخ و کێلگه و بیستان و لێ بووه، که میوه و دار و دره‌ختی هه‌مه‌جۆری لێ بووه له میوه‌ی ئاو و هه‌وا‌ی جیاوا‌ز وه‌ك مزره‌مه‌نییه‌مان و میوه به‌رداره‌کان و مۆز و قامیشی شه‌کر و خورما و هی تر(ناصر خسرو ، 1993، ص 57) ، له شاری

ئه‌ریحا (اریحاء) ههر له کۆنه‌وه مۆز له خاکه‌که‌ی چینه‌راوه و به‌ره‌هم هاتوو (المقدسی، 2003، ص 152؛ القزوينی، 1960، ص 161)

ب- میوه‌کانی ولاتی شام له مه‌زهرمه‌نبیه‌کان جووری باوی (الوزیات) و هی تر.

ولاتی شام به چاندنی میوه هه‌مه‌جوور به‌ناوبانگه (المقدسی، 2003، ص 279). ههر وهك (القلقشندي) ئاماژه به‌وه کردوو که ولاتی شام ده‌وله‌مه‌نده به چاندن و به‌ره‌مه‌نبیانی چهند به‌روووومیك که له میسر دا نبیه وهك گوێز و بوندق و ههرمی و عه‌ناب و گوێز و زه‌یتون و به‌روووومی مه‌زهرمه‌نبیه‌کان و لیموی گه‌وره و نارنج (لاله‌نگی) (صبع الاعشی، 2005، 87/4) وه مه‌زهرمه‌نبیه‌کانی تر میوه‌ی ترنج (که‌باد) که له ناوچه‌ی (صفد) ده‌چینه‌رت (شیخ الربوة، 1923، ص 211) وه شاری (قیساریه) به چاندنی میوه‌ی لاله‌نگی و که‌باد ناسراوه (ناصر خسرو، 1993، ص 65) وه بانپاس که ئاو و هه‌واکه‌ی له باره و خاکه‌که‌ی به‌پیته و مه‌زهرمه‌نبیه‌کانی زۆره (شیخ الربوة، 1923، ص 200) (القزوينی) ئاماژه‌ی به‌بوونی جووریک له که‌باد ده‌کات که له شاری (الناصره) به‌ره‌هم دیت که شیوه‌که‌ی له شیوه‌ی جه‌سته‌ی ژنه له بوونی سنگ و ده‌ست و قاچی به‌ناوی (شجرة الأترنج) (د.ت، ص 277) وه (العمری) ئاماژه‌ی به مه‌زهرمه‌نبیه‌کانی ولاتی شام ده‌کات له لیمو و لاله‌نگی و که‌باد و هی تر له نزماییه‌کانی (الغوار) (1971، 279/3، 285) وه له شارانه‌ی تری ولاتی شام که چاندنی میوه‌ی ترش و مه‌زهرمه‌نبیه‌کان ناسراوه (طرابلس) ه که (ناصر خسرو) له سالی (438/ک 1046 ز) سهردانی شاره‌که‌ی کردوو له گه‌شته‌که‌ی بو ولاتی شام و ئاماژه‌ی به کۆمه‌لیک باخ و ر‌ه‌ز کردوو که دار و دره‌ختی هه‌مه‌جووری لێ بووه له‌وانه‌ش مه‌زهرمه‌نبیه‌کان وهك لیمو و لاله‌نگی و که‌باد و له پال میوه‌ی تری هه‌مه‌جوور (سفرنامه، 1993، ص 57) به‌م شیوه‌یه شاری (طرابلس) میوه‌ی هه‌مه‌جووری تیدا به‌ره‌هم هاتوو.

لیمۆ شهش جوړی ههیه، یه کیکیان ناوی (المرب) که ئه میش دوو جوړی ههیه سوور و زهره، وه یه کیکی تر پی و تراوه (التفاحی) که ئه میش ده کریت به دوو جوړ، به ناوه کانی (المختم) وه (الحلمسی)، ئه وه ی زیاتر به کاردی و داواکاری له سهره ههردوو جوړی (الاصفر) که رهنگی زهرده وه (التفاحی) که شیوه ی له سیو ده چیت رهواجیان ههیه و ژورتر داواکاریان له سهر (البدری: 1980، ص 198) وه له میوه کانی تری مه زهره منی، میوه ی که باده (ترنج) که له ناوچه ی (صفد) ده چینریت. شیخ الربوة ، 1923، ص 211) وه شاری قیساریه به چاندنی میوه ی لالهنگی و که باد ناسراوه وه بانیاس که له روئاوای دیمه شقه ئاو و ههوا و خاکه که ی له باره و به مه زهره منیه کان ناسراوه له پال میوه کانی تر. (شیخ الربوة ، 1923، ص 200) میوه ی ترش و مه زهره منیه کان ناسراون (طرابلس) که (ناصر خسرو) له سالی (438/ک 1055 ز) شاره که ی کردووه له گه شته که یدا بو ولاتی شام ئاماژه ی به کۆمه لیک باخ و رهز کردوه که دار و دره ختی هه مه جوړی لی بووه له وانهش مه زهره منیه کانی وه ک لیمۆ و لالهنگی و که باد له پال میوه ی تری هه مه جوړ (ناصر خسرو، 1993، ص 57).

به م شیوه یه شاری (طرابلس) میوه ی هه مه جوړی تیدا کۆبۆته وه (العمری) ئاماژه به بوونی مه زهره منیه کان ده کات، له لیمۆ و لالهنگی و که باد و هی تر له نزما ییه کانی شام (الاغوار) (1971، 279/3، 285) وه له و شارانه ی تری ولاتی شام که به چاندنی که هه ریمه کانی تر به یه که وه کۆبوونه ته وه، وه ک قامیشی شه کر و (جمیز)⁽²¹⁾ و میوه ترشه کان و قه لقا س⁽²²⁾ (شیخ الربوة ، 1923، ص 207) وه (ناسر خه سرۆ) وتوویه تی ((ئه و خۆراک و میوه ی له (طرابلس) بینیم ئه وه بووه که له ولاتی عه جه م بینووومه، ته نانه ت سه د قات باشتیش)) (199، ص 58) شاری قودس به میوه هه مه جوړ ناسراوه، هه ر وه ک (المقدسی) ئاماژه ی پی کردووه وتوویه تی ((له باره ی خیر و بیری خوای گه وره میوه ی نزما یی و دهشت و چیاکان و به روو بوومه دژ به یه که کانی تیدا کۆکردۆته وه وه ک که باد و باوی و خورما و گو یز و هه نجیر و مؤز)) (2003، ص 145)

قه‌لائی (شقیف) به هه‌ندی میوه به ناوبانگ بوو وهك جوړه كه‌بادیك (الترج) كه قه‌باره‌ی گه‌وره بوو به راده‌یه‌ك كه هه‌ندی جار كیشی یه‌ك دانە نزیكه‌ی یه‌ك رەتلی دیمشه‌ق بوو هه‌روه‌ها جوړه هه‌رمییه‌کی بۆندا و به‌تام كه هاوشیوه‌ی نه‌بوو له ناوچه‌كانی تر (شیخ الربوة ، 1923، ص 210) وه له شاری دیمه‌شق و ناوچه‌ی الكرك هه‌رمی به‌ره‌م هاتوو (ابو الفداء ، 1840، ص 247؛ البدری 1980، ص 117) و هه‌رمی چەند جوړیکی هه‌بووه له ولاتی شام وهك عثمانی، عیلالی، خانلی، سمرقندی، صینی، ملكی، جقلانی، مغاربی، بیرودی، رحبی، درسی، قنادیلی، خانفسی، معنق، دهمروری، عریب، بعلبکی، ماوردی، عقربانی، شتوی، صیفی، سكری، قه‌لی (البدری ، 1980، ص 117) و له زۆر ناوچه‌ی تریش به‌ره‌م هینراوه به‌لام سه‌رچاوه‌كان ئاماژه‌یان به هه‌موو ناوچه‌كان نه‌كردوو.

هه‌روه‌ها میوه‌كانی بابته‌ی باوییه‌كان (اللوزیات) له ولاتی شام چینراوه له زۆر له ناوچه‌كان به‌ره‌م‌هینراوه كه له ره‌گه‌زی داره گولداره‌كانن و ناوکیکی رەقیان هه‌یه كه چەند میوه‌یه‌ك ده‌گریته‌وه‌وه‌ك قه‌یسی و خوځ و هه‌لووژه و گیللاس و هی تر كه له زۆربه‌ی ناوچه‌كان هه‌بووه (ابو الفداء ، دت، ص 247) وهك قودس و ناوچه‌ی (البلقاء) و (مآب) (المقدسی ، 2003، ص 45، 152؛ القزويني ، دت، ص 211) الشوبك و الكرك (ابو الفداء ، دت، ص 247)، بریکی زۆری له عه‌سقه‌لان به‌ره‌م هینراوه (ابن الوردی 2008، ص 97-107) وه له ناوچه‌ی كه‌ناراوه‌كانی باشووری ولاتی شام قه‌یسی و تووی هه‌بووه، وه له دیمه‌شق به‌شیوه‌یه‌کی به‌ر‌فراوان چینراوه له پال میوه‌كانی تر به تاییه‌تی له ناوچه‌ی (الغوطة) كه هاوشیوه‌یان نه‌بوو (البدری ، 1980، ص 140) وه له نابلس (شیخ الربوة ، 1923، ص 200) و بیت لحم (ابن الوردی ، 2008، 104) و (معرة النعمان) (محمد سلیم الجندي ، 1383هـ - 1963م، ص 275-281) و (ملطية) (فیلیب حتی ، 1958، ص 325).

باوی دوو ره‌نگی هه‌یه، سپی و سوور، سووره‌كه‌ی تامی تالە و سپیه‌كه‌ی شیرینه (البدری ، 1980، ص 140)، بریکی زۆری له چیاكانی لوبنان به‌ره‌م هینراوه (شیخ الربوة ، 1923، ص 200). (شیخ

الربوة) ئاماژه‌ی به‌ جوړیک قه‌یسی کردووه له‌ شاره‌کانی (حماة) و (شیزه‌ر) که‌ پئی و تراوه (المشمش اللوزی) که‌ ناوه‌که‌ی له‌ تامی شیرین بووه (1923، ص 207؛ ابن بطوطة، 1987، ص 83) ئه‌و دوو شاره‌ که‌ به‌ زۆری ره‌ز و باخه‌کان و هه‌مه‌جوړی به‌ره‌مه‌کانیان ناسراون (ابن حوقل، 1979، ص 163)، به‌ره‌مه‌ی قه‌یسی بیست و یه‌ك جوړی له‌ شاری دیمه‌شق به‌ره‌مه‌ینراوه وه‌ك: حموي، سندیانی، اویسی، عربیلی، خراسانی، کافوری، بعلبکی، لقیس، لوزی، دغمشی، وزیری، کلابی، سلطانی، حازمی، ایدمری، سنینی، بردی، ملوح، فراط، النجاتی، جلاجل القلوع (البدري، 1980، ص 113).

وه‌ خوځ له‌ ناوچه‌ی (سروج)ی نزیک حوران چینه‌راوه (ابن سعید، 1970، ص 52)، وه‌ له‌ الکرك و معرة النعمان (الجندی، 1909، ص 275-281) و دیمه‌شق (ابن شحنة، 1909، ص 252؛ البدري، 1980، ص 124) و حه‌له‌ب میوه‌ی خوځ له‌ ولاتی شام (الدراقرن) پئی و تراوه و له‌ قاهیره به‌ خوځ ناوبراوه که‌ دوو جوړی له‌ میسر هه‌بووه به‌ ناوی (الزهري) و (المشعر) به‌لام له‌ دیمه‌شق زۆر جوړی هه‌بووه له‌ وانه: خواجکی، رصاصی، حمیسی، نیربانی، لوزی، لزیق، لقیس، کلابی، صالحی، ختمی، مظفری، مسافری، صوری، زهري، لحم الجمل، مجهول (البدري، 1980، ص 124)

وه‌ هه‌لوژ به‌ره‌مه‌میکى تری بابته‌ی باوییه که‌ له‌ ولاتی شام به‌ره‌مه‌ینراوه له‌ چهند ناوچه‌یه‌کی دیمه‌شق، (العمری، 1971، 279/3) وه‌ ناوچه‌ی (المزة) و (اللوان) (البدري: نزهة الانام، 1980، ص 127) ره‌نگی سپی و ره‌نگی ره‌شی هه‌یه، که‌ ره‌شه‌که‌ی ره‌واجی زیاتره و هه‌لووژه‌ی راسته‌قینه‌یه وه‌ سپیه‌که‌ی به‌ (الشاهلوج) ناسراوه، هه‌ردوو جوړی له‌ ولاتی شام دا هه‌بووه و چهند جوړیکى هه‌بووه به‌ ناوی جیا، وه‌ك صیفی، زجاجی، قبرصی، اسود، عین البقر، خوځ الدب، خوځ الطعام، اغبر، شقیر، جایکی، برقوت، مجهول، بزره (البدري، 1980، ص 126) وه‌ قراصیا⁽²³⁾ له‌ ولاتی شام چینه‌راوه و هینه‌راوه‌ته به‌ره‌م (العمری، 1971، 279/3)، که‌ به‌ تامه‌کانی شیرین و ترش، و تال و تفت و بووه و حه‌وت جوړی له‌ شام به‌ره‌م هینه‌راوه وه‌ك: شیدیه، بعلبکیه، افرنجیه، رومیه، طحامیه، بزره،

فیجیة‌باشترین جوړی ئه‌وه بووه که له دۆلی (مکرم) له نیوان (الربوة) ی خواروو (المزة) به‌ره‌م هینراوه (البدری، 1980، ص116)

ولاتی شام که به به‌ره‌مه‌ینانی میوه‌ی هه‌مه‌جوړ ناسراوه هه‌ر وهک (المسعودی) (346هـ/957م) وتوویه‌تی ((به‌روبوومه‌کانی که له ولاتی شام ده‌چینریت له تری و باوی و گوێز و هه‌موو میوه‌کان)) (دت، ص20) چونکه خاکه‌کی هه‌مه‌چه‌شنه بۆیه هه‌موو جوړه‌کانی میوه‌ی تیدا چینراوه وه چیاکانی لوبنان زۆربه‌ی میوه‌کانی لئ هاتۆته به‌ره‌م (شیخ الربوة، 1923، ص200)

کاله‌ک له نابلس چینراوه، به‌کاله‌کی نابلسی وادیاره ئه‌م کاله‌که جیاواز بووه تاییه‌تمه‌ندی هه‌بووه له رووی تام و بۆن و رهنگه‌وه که به‌ ناوی شاره‌که ناسراوه چونکه له رابردوو و ئیستاش له زۆربه‌ی ناوچه‌کان چینراوه (1987، ص79) که وه‌سف کراوه به‌ کاله‌کی زه‌ردی زۆر شیرین (البیشاوی، 1991، ص145) وه (جمیز) یه‌کیکه له میوه‌کانه که زۆربه‌ی چیاکانی به‌شی باشووری ولاتی شامی داپۆشیوه (الاصطخري، 1961، ص44) عه‌سقه‌لان مه‌لبه‌ندی سه‌ره‌کی به‌ره‌مه‌ینانیه‌تی (المقدسی، 2003، ص154)، وه خرنووک له شاروچکه‌ی (الناعمه‌ی) لوبنان چینراوه (الادریسی، 2002، ص371) هه‌روه‌ها له ناوچه‌کانی فه‌له‌ستین (المقدسی، 2003، ص154؛ ناصر خسرو، 1993، ص62)

سماق بریکی زۆری له شاره‌کانی قودس و خه‌لیل به‌ره‌مه‌ینراوه (ناصر خسرو، 1993، ص84) وه چیاکانی (البقاء) و (عجلون) (1987، ص10) به‌لام مه‌لبه‌ندی سه‌ره‌کی به‌ره‌مه‌ینانی چیاى سماقه که میوه‌ی هه‌مه‌جوړی لئ هاتۆته به‌ره‌م به‌لام زۆربه‌ی داره‌کانی بریتین له دارى سماق و هه‌ر بۆیه به‌ چیاى سماق ناوبراوه (الحموي، دت، 29/3/2) هه‌روه‌ک (المهلبی) (ت 380 / 963م) ئاماژه‌ی پیکردوو ((له شاروچکه‌ی (معرة مصرین) تا چیاى سماق ناوچه‌ی به‌ره‌می هه‌نجیر و میوژ و فستق و سماق و قه‌زوان بوو که نرخیان یه‌کجار هه‌رزان بووه)) (الکتاب العزیز، 2006، ص104).

ئه نجامه کان

1. ولاتی شام به زۆری و هه مه جوۆری به روومه کشتوکالیه کان ناسراوه و ئابوریه که ی به پله یه ک پشتی به ستهو به که رتی کشتوکالی له ماوه ی توژی نه وه که.
2. هه ندی له به رو بوومه کشتوکالیه کان رو به ریکی به رفراوانی ولاتی شامیان ته نیبوو ریژه یکی به رزیان لی به رهه م ده هینرا له هه ندی ناوچه دا ئه مه ش وای کردبوو که هه ندی له چیاو دیهات و دۆل به ناوی ئه م بهر هه مانه بناسرین وهک چیا ی زهیتون و چیا ی الخمر له بهر زۆری زهیتون و تر ی و دئ العنب چیا ی سماق، سه ره پای بوونی جه ژنیک به ناوی جه ژنی زهیتون لای دانیش توانی ولاتی شام.
3. هه مه چه شنی به رهه مه کشتوکالیه کان له ولاتی شام له به رجیاوازی خاک و دابارین له ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کی تر ته نانهت له هه ندی ناوچه داچه ند جوۆریک به رو بوومی دژ به یه ک به رهه م هینراوه که له هه ری مه کانی تر به دی نه کراوه.
4. ده وله مه ندی ولاتی شام له به رهه مه هینانی ژماره یه کی زۆر له یه ک جوۆری میوه له یه ک ناوچه یه کدا وهک شاری دیمه شق که ناسراوه به به رهه مه هینانی په نجا جوۆر له تر ی و بیست و یه ک جوۆر له قه یسی وشازده جوۆر له خوۆخ و سیژده جوۆر له هه لوژه شه ش جوۆر له شووتی، سه ره پای بوونی بیست و دوو جوۆری هه نار له ولاتی شام.

په راویژه کان

- (1) الرحبة: ده که ویتته لیواری راستی رووی فورات له نیوان شام و شاری مه دینه له نزیک (وادی القری) یاقتوت الحموی، د.ت. 395/4/2.
- (2) ههرزن دانه ویله یه کی ورد و بی پیزه ده کریتته نان، وهک خوراکیش دهر دیتته بالنده..
- (3) الکرسنة: روه که یک دچینریت بۆ دهنکه که ی و ده کریت به ئالیک بۆ مانگا.
- (4) الترمس: رووه که یک گیایی سالانه یه، له جۆری پاقله مه نییه کانه، و به ره که ی یان تۆکه ی زهرده، ره و اجییکی باشی هه یه له ناوچه کانی حه وزی دهر یای ناوه راست.
- (5) گیا که زنه (القرطم) گیایه که رهنگ و بۆیییه ی لی دهرده هینریت.
- (6) چیا یه که له نزیک شاری کۆبانئ (رأس العين) لای پردی خابور، که دار زهیتونی له سه ر رواوه و پشت به بارانبارین ده به ستیت بۆ ئاو دیری، یاقتوت الحموی: معجم البلدان، 271/6/3.
- (7) گوندیکه له نزیک شاری قودس، یاقتوت الحموی: معجم البلدان، 285/6/3.
- (8) ارک: شاروچکه یه کی بچووکه له سه ر ریگی حه له ب، نزیک تدمر، که زهیتون و داری ترپی هه یه، الحموی: معجم البلدان، 128/1/1.
- (9) جمیز: به ری داریکه که له هه نجیر ده چی، به لام بچووکنه ره و رهنگی په مه ییه.
- (10) اندرین دئ که له باشووری حه له ب، الحموی: معجم البلدان 208/1/1.
- (11) شاروچکه یه که له باشووری حوران ه سه ر به دیمه شق: الحموی: معجم البلدان 184/5/3.
- (12) یلدا: که لای (یاقتوت الحموی) به ناوی (یلدان) هاتوو، دیکه که له ده ورو به ری دیمه شق. الحموی: معجم البلدان، 504/8/4.
- (13) یینی: شاروچکه یه که یان باژیریکه له نزیک (الرملة)، الحموی: معجم البلدان، 495/8/4.
- (14) الحمیمة: گوندیکه له خاکی (الشرأة) که سه ر به عه ممانه و له لیواری شامه، که جئ نیشنگه ی بنه ماله ی عه باسییه کان بووه، الحموی: معجم البلدان، 186/3/2.
- (15) أراك: شاروچکه یه کی بچووکه له دهشتایی حه له ب، الحموی: معجم البلدان 128/1/1.
- (16) جبیل: شاروچکه یه که له رۆژه لاتی شار به یروت، الحموی: معجم البلدان، 34/3/2.
- (17) العواصم: چه ند سه نگه ر و که لیئیکه به رگریکردنه و ناوچه یه که له نیوان شاری حه له ب و نه نطاکیه و مه لبه نده که ی نه نطاکیه یه، الحموی: معجم البلدان، 360/6/3.

- (18) بيباس: شاروچكه يه كي بچوو كه كه وتۆته رۆژه لاتي ئه نطاكيه و رۆژئاواي (المصيصة) له نيوان ههردوو
 شاره و نزيكه له دهريا و چياي (الكام)، الحموي: معجم البلدان، 407/2/1.
 (19) الصلت: شاروچكه يه كه و قهلايه كه له يه كه ي كارگيري ئوردن له چياي (الغوري) رۆژه لات و باشووري
 عجلون، بهرامهر (اريحا) و دهروانيته هر نزمايي ئوردن، ابو الفداء: نقويم البلد = البلدان، ص 245.
 (20) الشويكه: گونديكه له دهرووبهري شاري قودس، الحموي، معجم البلدان، 165-164/5/3.
 (21) جميز: ميويه كه له ههنجير دهچيت بهلام بچووكتره..
 (22) قهلقاس: رووهكيكي سهلكه، له پهتاته دهچيت دهكريته چيش و دهخوريته. هو
 (23) درهختيكه بهريك دهگريته له تريي رهش دهچيت.

ليستی سهراچاوهكان

- 1- ابن الاثير: الكامل في التاريخ، دار الكتب العلمية، (بيروت: 2006)
- 2- ابن الفقيه: البلدان، مطبعة بريل، (لندن: 1302)
- 3- ابن الوردي، خريدة العجائب و فريدة الغرائب، مكتبة الثقافة الاسلامية، (القاهرة: 2008)
- 4- ابن الوردي: تنمة المختصر في اخبار البشر، دار المعرفة، (بيروت: 1970)
- 5- ابن بطلان: رسائل ابن بطلان، مطبعة بول باربية، (القاهر: 1937)
- 6- ابن بطوطة: تحفة النظاري غرائب الامصار وعجائب الاسفار المعروف برحلة ابن بطوطة، دار احياء العلوم، (بيروت: 1987)
- 7- ابن جبير: رحلة ابن جبير، دار صادر، (بيروت: 1959)
- 8- ابن حوقل: صورة الأرض، دار مكتبة الحياة، (بيروت: 1979)
- 9- ابن خلدون: دار الفداء، (القاهرة: 2007)
- 10- ابن سعيد: الجغرافيا، المكتب التجاري، (بيروت: 1970)
- 11- ابن شحنة: الدر المنتخب في مملكة حلب، المطبعة الكاثوليكية، (بيروت: 1909)
- 12- ابن طولون، القلائد الجوهريه في تاريخ الصالحية، مجمع اللغة العربية (دمشق: د.ت)
- 13- ابن طولون: تاريخ المزة و آثارها، دار قتيبة، (دمشق: 1983)
- 14- ابن عبد الحكيم: سيرة عمر بن عبدالعزيز، دار الفكر الحديث، (بيروت: 1987)

- 15- ابن عساکر: تهذيب تاريخ دمشق، دار اليسر، (بيروت:1979)
- 16- ابن قتيبة الأشربة، المجمع العلمي العربي، (دمشق:1947)
- 17- ابن قتيبة المعاني الكبير في ابيات المعاني، دار الكتب العلمية، (بيروت:1984)
- 18- ابن قتيبة: عيون الأخبار، دار الكتب، (بيروت:1963)
- 19- ابن منظور: لسان العرب، دار المعارف، (القاهرة:د.ت)
- 20- ابو الفداء: تقويم البلدان، د.ط، (باريس:1840)
- 21- الإدريسي: نزهة المشتاق في اخراق الآفاق، مكتبة الثقافة الدينية، (القاهرة:1961)
- 22- الاصطخري: الأقاليم، مطبعة بريل، (ليدن:1967)
- 23- الاصطخري: مسالك الممالك، دار العلم، (القاهرة:1961)
- 24- الاصفهاني: محاضرات الأدباء و محاورات الشعراء و البلغاء، دار الأرقام بن ارقم، (بيروت:1999)
- 25- البلخي: البدء و التاريخ، مكتبة المثنى، (بغداد:1916)
- 26- البدري: نزهة الأنام في محاسن الشام، دار الرائد العربي، (بيروت:1980)
- 27- البشايي سعيد عبدالله جبريل: نابلس الاوضاع السياسية و الاجتماعية و الثقافية و الاقتصادية خلال الحروب الصليبية، 1099-1291، (بيروت:1991)
- 28- البكري: معجم ما استعجم، عالم الكتب، (بيروت:1403)
- 29- البيروني: الصيدنة في الطب، مكتبة الملك فهد، (الرياض:1973)
- 30- بيطار أمينة: الحياة الاقتصادية في بلاد الشام (132-359هـ / 750-969م)، مجلة دراسات تاريخية، ال العدد3، كانون الأول 1980)
- 31- الثعالبي ؛ لطاف المعارف، دار احياء الكتب العربية، (القاهرة:1960)
- 32- الثعالبي: ثمار القلوب في المضاف و المنسوب، مطبعة القاهرة، (القاهرة:1908)
- 33- جلبي، أوليا: سياحتنام، دار العربية لنشر، (القدس:1980)
- 34- الجندي، محمد سليم: تاريخ معرة النعمان، دار قتيبة، (دمشق:1983)
- 35- حتى، فيليب: تاريخ سوريا و لبنان، دار الثقافة، (بيروت:1958)
- 36- الحميري: الروض المعطار في الاقطار، مكتبة لبنان، (بيروت:1984)
- 37- الحنبلي: الأنس الجليل، المطبعة الحيدرية، (النجف:1968)
- 38- خليل، عماد الدين: فلسطين في الأدب الجغرافي العربي، الجمعية الملكية، (عمان:1983)

- 39- الديري، نزال: اشجار الفاكهة مستيمة الخضرة، مديرية الكتب و المطبوعات، (حلب: 1974)
- 40- الزبيدي: تاج العروس، مطبعة الحكومية، (الكويت: 1984)
- 41- السخاوي: البلدانيات، دار العطاء، (السعودية: 2001)
- 42- السعودي: التنبيه الأشراف، دار الكتب الصاوي، (القاهرة: د.ت)
- 43- سعيد، ابراهيم سعيد: أسس الجغرافية البشرية و الاقتصادية، المطبوعات الجامعية، (حلب: 1997)
- 44- الشهابي: مصطفى: الزراعة العلمية الحديثة، مطبعة الحكومية، (دمشق: 1992)
- 45- شيخ الربوة: نخبة الدهر في عجائب البر و البحر، مكتبة المثنى، (بغداد: 1963)
- 46- صالح حسين: الحياة الزراعية في بلاد الشام في العصر الأموي، دار الشعب، (عمان: 1978)
- 47- العرف، عارف: المفصل في تاريخ القدس، مكتبة الاندلس، (القدس: 1961)
- 48- على، محمد كرد: الشام، مطبعة الترقى، (دمشق: 1926)
- 49- العمري: مسالك الأبصار في ممالك الامصار، دار الكتب العلمية، (بيروت: 1971)
- 50- القزويني/ عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات، مكتبة مصطفى البابي، (القاهرة: 1950)؛
- 51- القزويني، أثار البلاد و اخبار العباد، دار صادر، (بيروت: 1960)
- 52- القسطلاني، نعمان بن عبدو: الروضة النعمانية في سياحة فلسطين و بعض البلدان الشامية (الرحلة النعمانية) (د.ت، د.م، ت)
- 53- القلقشندي: صبح الاعشى في صناعة الانشا، شركة الامل للطباعة، (القاهرة: 2005)
- 54- كاهن، كلود: تاريخ العرب و الشعوب الاسلامية، دار الحقيقة، (بيروت: 1983)
- 55- لامتس، الأب هنري: تسريح الأبصار فيما يحتوي لبنان من الآثار، د.ط (بيروت: 1982)
- 56- لوبون، غوستاف: حضارة العرب، دار احياء الكتب العربية، (حلب: 1945)
- 57- لومبار، موريس: الأسلام في مجدها الاول من القرن (2-5هـ / 8-11م)، دار الآفاق الجديدة، (المغرب: 1990)
- 58- المبرد: الكامل في اللغة والأدب، دار الكتب العلمية، (بيروت: 1987)
- 59- متز، أدم: الحضارة الاسلامية في القرن الرابع الهجري، دار الكتاب العربي (بيروت: د.ت)
- 60- مجهول: مفتاح الراحة الأهل الفلاحة، المجلس الوطني للثقافة و الفنون، (الكويت: 1984)
- 61- المقدسي: أحسن التقاسيم في معرفة الاقاليم، دار الكتب العلمية، (بيروت: 2003)
- 62- المنيني: الأعلام بفضائل الشام، دار الصاوي، (القاهرة: د.ت)

- 63- المهلبی: المسالك و الممالك، دار التکویت، (بیروت: د.ت)
- 64- مؤلف مجهول: حدود العالم من المشرق الى مغرب، دار الثقافة، (القاهرة: 1999)
- 65- ناصر خسرو: سفرنامه، الهيئة المصرية العامة، (القاهرة: 1993)
- 66- النويري: نهاية الأدب في فنون الادب، دار الكتب المصرية، (القاهرة: 1931)
- 67- ياقوت الحموي: المشترك و ضعا والمفترق صقعا، عالم الكتب، (بیروت: 1986)
- 68- ياقوت الحموي: معجم البلدان، دار إحياء التراث العربي، (بیروت: د.ت)
- 69- اليعقوبي: البلدان، دار الكتب العلمية، (بیروت: 200)

Agricultural Products in the Levant (4-6 AH/ 10-12 CE)

Ako Burhan Muhamad

Department of History, College of Arts, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq.

Email: ako.muhamad1@su.edu.krd

Bahar Abbas Jubraeil

Department of History, College of Arts, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq.

Email: baharabbas2000@gmail.com

Keywords: Syria, Agriculture, Century, Manufacturing, Urban

Abstract:

This research is an endeavor to unveil and examine the economic aspects of the agricultural ways of life that were prevalent in the Levant during 4-6 AH/10-12 CE. Domestically, the region had outstanding economic patterns that influenced not only the territories under the jurisdiction of the Islamic Empire, but other regions around the globe as well. Throughout the reign of the Islamic Empire, the Levant, due to its fertile soil, had been described as a paradise. Agriculture is one of the fundamental principles in economics that can potentially aspire to prosperity and improvements in the sociopolitical spheres of various human communities. This study encompasses all the common cultivated products in the Levant at the stated period, including crops, vegetables, and heat and drought-tolerant, fruit-bearing trees and plants, in addition to prunus and citrus shrubs.

This research demonstrates that the Levant has a fertile soil to grow various types of agricultural goods. Furthermore, it shows that all the spots of the region are not invariably feasible sowing the same seeds and that, in certain areas, a selection of trees and shrubs bear numerous types of agricultural goods. For example, Damascus has more than 50 types of grapes. And, due to the abundance of agrarian and farming lands, villages, valleys, and mountains surrounding Damascus are often named after fruits or vegetables.

The literature underpinning this research is largely reflected in the ancients and contemporary works and studies of geographers, historians, and anthropologists.

المحاصيل الزراعية لبلاد الشام في فترة القرون (4-6هـ / 10-12م)

المخلص:

هذا البحث محاولة لدراسة احدى الجوانب الاقتصادية و هي الزراعة و الإشارة الى محاصيلها في بلاد الشام في فترة القرون (4-6هـ / 10-12م) حيث كانت لبلاد الشام دور كبير و فعال في الجانب الزراعي حتى غدت احد اهم المراكز وشاعت محاصيلها في الافاق و وصف بأنه من احدى جنات العالم واكثر اراضيها خصبة، يتناول البحث كافة المحاصيل الزراعية في بلاد الشام، من الحبوب بكافة انواعها، والخضروات و الاشجار المثمرة و المحاصيل التي يزرع في المناطق المنخفضة و الحارة بالاضافة الى محاصيل الفاكهة بصورة عامة و الفواكه من نوع اللوزيان و الحمضيات.

يتبين لنا من خلال البحث أن بلاد الشام غني بزراعة و انتاج المحاصيل الزراعية اذ كانت الطلب عليها كثيرا

و البعض من الفواكه في بلاد الشام كانت تتميز بانواعها المتعددة مثل العنب وغيرها من حيث النوعية من نفس المحصول، مثل العنب بحيث كانت لها وعلى حسب المصادر التاريخية خمسين نوعا في مدينة دمشق ، فلكثرتها في بعض المناطق المعينة التي اشتهرت بها حتى غدت تعرف بعض مواضعها باسماء الفاكهة الاكثر شهرة بها ، في هذا البحث استفدنا من كتب الجغرافيا و البلدانين و الرحالة بالاضافة الى المصادر التاريخية الاصيلة مع بعض البحوث المحاصرة